

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ,
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І МИСТЕЦТВА**

Кафедра дошкільної освіти

Магістерська робота

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ У
СЕНСОРНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала: студентка II курсу ОС «магістр»

Галузь знань: 01 – Освіта

Спеціальність: 012 «Дошкільна освіта»

(заочна форма навчання)

Павленко Марина Віталіївна

Керівник: кандидат педагогічних наук,

старший викладач

Сіренко Алла Євгенівна

Рецензент: кандидат педагогічних наук,

викладач

Нікітська Юлія Мирославівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	7
1.1. Проблема сенсорного виховання дітей дошкільного віку в психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2. Особливості сенсорного розвитку та виховання дітей дошкільного віку....	11
1.3. Розвиток сприйняття у дітей дошкільного віку за допомогою сенсорних систем.....	19
1.4. Гра як провідна діяльність в дошкільному віці.....	24
1.5. Роль дидактичних ігор та вправ у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку.....	28
Висновок до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ОРГАНІЗАЦІЇ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	34
2.1. Педагогічні умови використання дидактичної гри у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку.....	34
2.2. Методика організації сенсорного виховання дітей дошкільного віку.....	52
2.3. Розробка занять щодо сенсорного виховання дітей дошкільного віку.....	56
2.4. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	65
2.5. Організація процесу формування сенсорної сфери у дітей дошкільного віку.....	70
Висновок до розділу 2.....	80
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність теми. Значний вплив новітніх технологій на розвиток сенсорних здібностей дітей, заміна безпосереднього контактного сприйняття світу на готове кліше, моделі, відповіді, ставить за мету виховання всебічно розвиненої особистості, здатної самостійно мислити, адекватно реагувати на навколишній світ, зі стійким самоусвідомленням «Я». Для цього необхідне правильно організоване сенсорне виховання, яке впливає на розвиток психічних процесів дитини, сприяє становленню інтелекту, розвитку комунікативних здібностей дитини, формуванню у дітей світогляду, який базується на власних почуттях, та реалізує проблему особистості, яка зростає суб'єктом освоєння навколишнього світу, світу природи, самої себе; усвідомлення себе як частину всесвіту.

Дитина пізнає предметний світ, а також явища природи, події суспільного життя, які є доступними для спостереження. Опираючись на наукові дослідження відомих педагогів і психологів, можна зазначити, що без сенсорного виховання сприйняття дітей довго залишається поверховим, хаотичним і не створює необхідної основи для загального розумового розвитку, різних видів діяльності, повноцінного засвоєння знань та навичок.

Дошкільний вік – період первинного ознайомлення з навколишньою дійсністю, водночас в цей час інтенсивно розвиваються пізнавальні потреби та здібності дитини. Дитина пізнає предметний світ, а також явища природи, події суспільного життя, доступні спостереженню. Крім того, вона отримує від дорослого відомості словесним шляхом: їй розповідають, пояснюють, читають. Обидва шляхи пізнання тісно пов'язані між собою, проте знання, отримані словесним шляхом і не підкріплені чуттєвим досвідом, неясні, невиразні й неміцні.

Сенсорне виховання – виховання, що спрямоване на розвиток сприйняття дітей про зовнішні властивості предметів, що має будуватися з урахуванням

вікових закономірностей цього розвитку. Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття та формування уявлень про зовнішні властивості предметів; їх форми, колір, розмір, положення в просторі, а також аромати, смак тощо. Значення сенсорного виховання в дошкільному віці важко переоцінити. Саме цей вік є найбільш сензитивним для вдосконалення діяльності органів відчуттів, накопичення уявлень про навколишній світ. Видатні зарубіжні вчені в галузі дошкільної педагогіки (Ф. Фребель, М. Монтесорі), а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки та психології (О. Тихеева, О. Запорожець, А. Усова та ін.) справедливо вважають, що сенсорне виховання, яке спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією із базових вмінь дитини дошкільного віку.

Сенсорний розвиток, який сприяє формуванню повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, є основою пізнання світу, першою сходинкою якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто від того, наскільки досконало дитина чує, бачить, відчуває навколишнє. Дослідженням цієї проблеми займалися такі видатні педагоги і психологи, як Ш. Абдуллаєва, З. Богуславська, Л. Венгер, А. Запорожець, В. Зінченко, Н. Карпінська, А. Катаєва, Е. Пілюгіна, М. Подд'яков, А. Усова та інші.

Таким чином, аналізуючи значення сенсорного виховання як базової компетентності у становленні всебічно розвиненої особистості, можемо зазначити, що сенсорне виховання сприяє збагаченню особистості дитини через безпосереднє спілкування з природою, з явищами суспільного життя, зі світом речей, що створені руками людини. Актуальність дослідження процесу сенсорного виховання дітей дошкільного віку визначається недостатньою увагою до цієї складової їх загального психо-фізичного розвитку в системі дошкільного виховання. Проблема нашого дослідження полягає в недостатньому використанні потенціалу дидактичної гри, як одного із засобів

сенсорного виховання у дітей дошкільного віку. Розв'язання даної проблеми зумовило вибір теми нашого дослідження: «Педагогічні умови використання дидактичної гри у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови використання дидактичної гри у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку. Для досягнення поставленої мети, визначено наступні завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо стану досліджуваної проблеми.

2. З'ясувати роль дидактичної гри у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку.

3. Проаналізувати й теоретично обґрунтувати методики організації сенсорного виховання й розробки занять означеного спрямування для дітей дошкільного віку.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес розвитку та формування сенсорної сфери дітей дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови використання дидактичної гри у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку.

Досягнення поставленої мети і реалізація завдань дослідження зумовили вибір комплексу методів:

– *теоретичні* методи: порівняння, систематизація поглядів учених на різні аспекти досліджуваної проблеми, аналіз наукової психолого-педагогічної літератури і нормативної документації для визначення мети, предмета, завдань дослідження; синтез, індукція та дедукція для висунення висновків щодо структурних частин роботи та загального висновку дослідження; конкретизація;

– *емпіричні* методи: педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи), спостереження та узагальнення практичного досвіду для перевірки ефективності впровадження педагогічних умов у процес сенсорного виховання дітей дошкільного віку засобами дидактичної гри; опитування, бесіда, спостереження для збору інформації про об'єкт дослідження, методи математичної статистики для обробки інформації, кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Теоретичне значення роботи полягає у вивченні та аналізі науково-педагогічної і методичної літератури щодо особливостей використання дидактичної гри у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку, дослідженні передумов їх ефективного застосування.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використані у практиці вихователями закладів дошкільної освіти під час роботи з дітьми дошкільного віку засобом дидактичної гри та при розробці занять, методичних рекомендацій означеного спрямування.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (81 найменування). Загальний обсяг роботи складає 116 сторінок, з яких 82 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Проблема сенсорного виховання дітей дошкільного віку в психолого-педагогічній літературі

Вивченням проблеми сенсорного розвитку та сенсорного виховання займалися багато видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів. Сенсорне виховання – це система педагогічних впливів, спрямованих на формування способів чуттєвого пізнання та вдосконалення відчуттів та сприймань. Сенсорне виховання має вкрай важливе значення для всебічного розвитку дитини. О. Усова відзначає, що 9/10 всього розумового багажу дітей дошкільного віку складають результати діяльності органів чуття. Видатні педагоги – О. Декролі, М. Монтесорі, С. Русова, Є. Тихеева, К. Ушинський, Ф. Фребель відзначають сенсорне виховання як одну з основних сторін дошкільного виховання [24, 71].

Видатний чеський педагог, автор книги «Велика дидактика» Я.-А. Коменський (1592 – 1670) розглядає розумове виховання як важливий засіб формування особистості дитини. Необхідною умовою розумового розвитку, на його погляд, є розвиток чуттєвих основ мислення: пізнання починається з відчуття, відчуття передає пам'яті образи дійсності, яка зберігає їх протягом усього життя. Починати навчання він рекомендує не зі словесного пояснення про речі, а з реального спостереження за ними. У процесі розумового виховання важливу роль відіграють відчуття й уявлення, думки і слова, мова і дії [37].

Ж. Ж. Руссо (1712 – 1778) стверджує, що виховання має навчити дитину дивитись, слухати і торкатись, і не тільки дивитися та слухати уважно, а й до усього доторкатися, прислухатися, затримувати у руці. Засновник дитячого

садка Ф. Фребель (1782 – 1852) виходить з необхідності використовувати різноманітні ігри для розвитку органів чуття дітей, ознайомлення їх із природою, життям людей, підготовки до школи. Цій меті він підпорядковував дидактичний матеріал, призначений для формування уявлень про форму, величину, просторові відношення, числа, так звані дари, а також систему занять та ігор, спрямовану на розвиток сенсорики. Дитина, на його думку, наділена, крім основних інстинктів, інстинктом пізнавальним, дослідницьким, який є основою навчальної діяльності. У дошкільному віці розвиток прагнення до пізнання повинен реалізовуватися через безпосереднє споглядання предметів навколишнього світу [37].

Обстоюючи принцип наочності в розумовому вихованні, К. Ушинський (1824 – 1871) наголошує на необхідності того, щоб предмет безпосередньо відображався у душі дитини, її відчуття у цьому процесі перетворювалися на поняття, а з понять складалася втілена в слові думка [81].

Науковиця Є. Водовозова (1844 – 1923) вважає, що процес сенсорного виховання має відбуватися одночасно з розвитком вищих психічних функцій, пізнавальних процесів, з якими пов'язаний розвиток мислення, мовлення, пам'яті. Дитину слід вчити усвідомлено сприймати навколишній світ, розвивати спостережливість. «Якщо вихователь не зумів зробити цього в ту пору, коли у дитини лише починає пробуджуватися спостережливість до навколишнього, яка має таке величезне значення для психологічного життя людини, то розумові здібності дитини поступово притуплюються, і, ставши школярем, вона буде байдуже дивитися на світ» [13, с.43].

Педагог М. Монтесорі (1870 – 1952) розглядає сенсорний розвиток як важливу складову частину і основу формування особистості: без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини. Чуттєве сприймання є основою розумового і морального життя. Метод М. Монтесорі не просто вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість

самостійно набувати знання і відкривати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих. Система сенсорного виховання М. Монтесорі включає поняття «сенсорна культура дитини». Матеріал, розроблений М. Монтесорі, побудований так, щоб розвивати окремі сфери відчуттів, вчити слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форму, вагу та інше. Цінність згаданої системи виховання полягає у тому, що дидактичний матеріал у ній – не самоціль, а засіб [20].

Система сенсорного виховання М. Монтесорі була високо оцінена С. Русовою, яка сама розглядає розвиток органів чуття як перший крок до самостійної свідомості дитини.

Дослідниця Л. Венгер поділяє процес сенсорного виховання у дошкільному віці на підготовчий етап (перші три роки життя) та систематичне засвоєння дитиною сенсорної культури. Радянський психолог і дитячий дефектолог О. Венгер (1923 – 2004) в 1977 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук на тему «Сенсорний розвиток і сенсорне виховання аномальних дітей дошкільного віку (глухих, слабо чуючих і розумово відсталих)» [6, 49].

Науковці О. Запорожець, О. Усова вказують на те, що основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови, на нові предмети. [76]. Це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів.

Під сенсорним вихованням в даний час розуміють «цілеспрямоване вдосконалення, розвиток у дітей сенсорних процесів (відчуттів, сприймань, уявлень)» [40]. Сенсорне виховання здійснюється в повсякденному житті і на заняттях. В умовах повсякденного життя, в процесі ігор, праці, на думку Н. Подд'якова, «відбувається цілісне сприйняття дитиною різних явищ і предметів навколишнього світу. При цьому деякі властивості і сторони явищ

можуть сприйматися недостатньо чітко, або не сприйматися зовсім» [50]. Завданням педагогів, в даному випадку, є розкриття непомічених дітьми властивостей навколишньої дійсності, причому таким чином, щоб уникнути перетворення повсякденного життя в дидактичний процес. Психологи відзначають, що хоча аналізатори функціонують відразу після народження, сенсорний процес лише поступово стає сприйняттям, а не є ним спочатку. Сенсорні реакції перетворюються на перцептивні дії, що будують образи, тобто загальну картину розвитку сенсорних реакцій дитини дошкільного віку.

Перша половина першого року життя проходить при випереджальному формуванні сенсорних систем, які повинні досягти відомого рівня розвитку до того, як вони включаються в єдиний сенсомоторний акт.

На думку Б. Ананьєва, сприйняття спочатку – це не розчленована суб'єктивна форма предмета як такого, а відображення кордонів між суцільною просторовою масою і окремим предметом, що виділився з нього за допомогою руху. «Не тільки окремі подразники, але весь навколишній світ діє як ціле, з якого вичленяються завдяки руху самих речей їх просторові якості та відносини» [3, с.65].

Лише до кінця першого року життя у дитини, вважає Б. Ананьєв, можна спостерігати диференціацію сприйняття на дві форми: сприйняття ситуації і просторових відносин і сприйняття предмета як структурної єдності. У формуванні цієї диференціації все більшу роль відіграють предметні (ігрові) дії дитини і розширюється зона практичного освоєння їм простору. Пізніше, на 2-3-му році життя діти опановують предметної діяльністю, що включає співвідносні і точні дії, які припускають практичне співвіднесення предметів з урахуванням їх властивостей. У цьому віці дитина застосовує предметні передеталони в якості зразків властивостей інших предметів [3].

У кожному віці перед сенсорним вихованням стоять свої завдання, формується певна ланка сенсорної культури. Н. Подд'яков виділяє три періоди освоєння еталонних значень якостей:

1. До трьох років – період сенсомоторних передеталонів, коли дитина відображає лише окремі особливості предметів, які мають істотне значення для безпосереднього рухового пристосування – деякі особливості форми, величину предметів, відстань і т. ін.;

2. До п'яти років – дитина користується предметними еталонами, тобто зразки властивостей предметів співвідносяться з певними предметами, наприклад, овал визначається через форму огірка;

3. Після п'яти років – на основі накопичення досвіду і його узагальнення під керівництвом дорослого відбувається засвоєння дітьми загальноприйнятих еталонів, коли самі властивості предметів набувають еталонне значення у відриві від конкретного предмета (трава зелена, яблука як куля, дах будиночка трикутний, тощо) [6].

1.2. Особливості сенсорного розвитку та виховання дітей дошкільного віку

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, положення в просторі, а також запах, смак, тощо. Саме дошкільний вік найбільш сприятливий для вдосконалення діяльності органів чуття, нагромадження уявлень про навколишній світ.

Видатні зарубіжні вчені в галузі дошкільної педагогіки О. Декролі, М. Монтесорі, Ф. Фребель, а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки і психології А. Запорожець, Н. Сакулина, Є. Тихєєва, А. Усова, справедливо вважають, що сенсорне виховання, спрямоване на

забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з основних сторін дошкільного виховання [71, 76, 25].

Сенсорне виховання і розвиток, спрямований на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання в значній мірі залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто від того, наскільки абсолютно дитина чує, бачить, відчуває оточуюче.

Дитина на кожному віковому етапі виявляється найбільш чутливою до тих чи інших впливів. У цьому зв'язку кожен віковий щабель стає сприятливим для подальшого нервово-психічного розвитку та всебічного виховання дошкільника. Чим менша дитина, тим більше значення в її житті має чуттєвий досвід. На етапі дошкільного дитинства ознайомлення з властивостями предметів відіграє визначальну роль.

Зі сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – будуються на основі образів сприйняття, є результатом їх переробки. Тому нормальний розумовий розвиток неможливий без опори на повноцінне сприйняття. Сенсорне виховання дітей дошкільного віку здійснюється в тих формах педагогічної організації, які забезпечують формування сенсорних здібностей як дієвої основи загального розвитку дитини (Рис.1.1.). Для дітей 3-7 років такою найбільш ефективною формою організації сенсорного виховання є формування сенсорних процесів дитини в системі продуктивної діяльності на заняттях малюванням, ліпленням, конструюванням. Сенсорне виховання направлене на розвиток зорового, слухового, тактильного та кінестетичного сприйняття (сприйняття рухів). Воно є вкрай важливим для розвитку пізнавальної діяльності дитини.

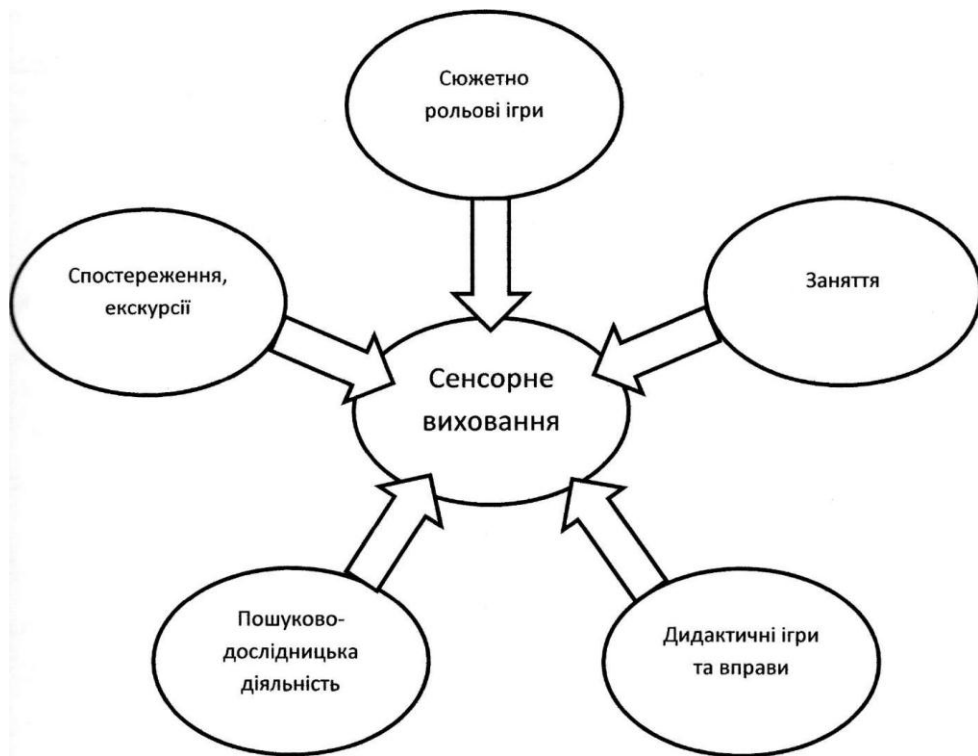

Рисунок 1.1. Форми педагогічної діяльності, що забезпечують процес сенсорного виховання

Відчуття і сприйняття – процеси відображення предметів та явищ навколишньої дійсності. Відчуття виникають під час впливу на організм окремих властивостей предметів:

- запаху;
- смаку;
- кольору;
- звуку;
- рухових стимулів.

Процес сприйняття тісно пов'язаний з мовленням, мисленням, пам'яттю, уявленнями дитини дошкільного віку. З-поміж видів сприйняття науковці розрізняють наступні [23]:

- зорове,
- слухове,
- смакове.

Завдяки сприйняттю дитина отримує інформацію про зовнішні властивості предметів та явищ – їхню форму, розміри, колір, запах, смак, звучання – і за цими властивостями впізнає самі предмети та явища.

Серед основних властивостей сприйняття варто відзначити наступні: предметність, осмисленість, контактність. Предметність сприйняття полягає у тому, що враження, які дитина отримує з зовнішнього світу, вона завжди відносить до тих чи інших предметів та явищ. З предметністю сприйняття тісно пов'язана його осмисленість. Сприймаючи будь-що, дитина використовує свій досвід, мимоволі додає до отриманих вражень ті, які були одержані раніше, й саме завдяки цьому впізнає предмети, які служать джерелом вражень [23].

Контактність сприйняття – це відносна незалежність сприйняття властивостей предметів – їхньої форми, розміру, кольору від умов, в яких це сприйняття відбувається. Якщо розглянути основні властивості сприйняття, особливо його осмисленість, варто зауважити, що воно може давати різні результати в залежності від багатьох умов. Це пояснюється тим, що умови визначають характер дій сприйняття, які виконує дитина, а від особливостей дій сприйняття залежить його результат.

Дія сприйняття, як і інші пізнавальні дії, спрямовані на вирішення певних завдань. Звичайні завдання, які дитина розв'язує за допомогою сприйняття – це завдання встановлення зовнішніх властивостей предметів та явищ і їх впізнавання.

Науковиця В. Мухіна дотримується думки, що завдання сприйняття розв'язуються за допомогою спеціальних засобів. Це, як і в інших випадках, знання, але знання окремого роду – уявлення про основні взірці зовнішніх властивостей предметів – сенсорні еталони [41].

Сенсорні еталони – це напрацьовані уявлення людства про основні різновиди властивостей та відношень. Вони виникли в ході історичного

розвідку людства й використовуються людьми як взірці, мірки, за допомогою яких встановлюють та позначають співвідношення, властивості й зв'язки.

Засвоєння дітьми сенсорних еталонів починається з того, що вони знайомляться з окремими геометричними фігурами й кольорами. Так ознайомлення відбувається головним чином у процесі оволодіння різними видами продуктивної діяльності. І якщо дитину спеціально не навчають виділяти різновиди властивостей, співвідносні загальноприйнятим еталонам, то сам матеріал, з яким дошкільник має справу при малюванні, конструюванні, складанні мозаїки, аплікації, містить необхідні взірці. Так, малюючи дитина користується фарбами різних кольорів; займаючись конструюванням, вона користується трикутниками, прямокутниками, квадратними елементами різних розмірів; у мозаїках, матеріалах для аплікацій представленні різнокольорові кола, трикутники, квадратики. Коли дорослі допомагають дитині виконувати малюнки, будівлі, вони називають основні форми і кольори [44].

Необхідні умови для оволодіння загальноприйнятими еталонами створюється вперше у продуктивних різновидах діяльності. Коли перед дитиною поставлене завдання відтворити на малюнку, у конструкції той чи інший предмет, вона старається співвіднести особливості цього предмета з особливостями матеріалу, який є. Це примушує дитину декілька разів обстежувати матеріал, що призводить до запам'ятовування кольорів фарб, форми кубиків, елементів мозаїки.

Без спеціально організованого сенсорного виховання діти звичайно застосовують лише деякі еталони (наприклад, форми кола і квадрата, червоний, жовтий, синій кольори), бо ці форми й кольори зустрічаються частіше за інші. Коли засвоєні лише деякі еталони, дитина досить чітко й точно сприймає властивості предметів, котрі з цими еталонами співпадають, проте інші різновиди властивостей, еталони яких ще не засвоєні, сприймає неточно, а часто й помилково.

Важко дається дітям засвоєння уявлення про величину предметів. Сприйняття величини розвивається у дошкільників таким чином – вони засвоюють уявлення про відношення за величиною між предметами. Ці відношення позначають словами, котрі вказують яке місце займає предмет на ряду з іншими (великий, маленький, найбільший). Діти раннього віку звичайно мають уявлення лише про відношення за величиною між двома одночасно сприйнятими предметами (більше, менше). У молодшому дошкільному віці у дітей формується уявлення про співвідношення за величиною між трьома предметами (великий - менший - найменший) [70].

Процес впізнавання – це більш складний етап сприйняття, який тісно пов'язаний з пам'яттю, мовленням, мисленням. Важливо, щоб сприйняття дитини завжди було осмисленим.

У процесі предметної та ігрової діяльності дитини необхідно вчити її встановлювати розміри предметів, визначати їх форму, колір, просторові взаємовідношення. Для вдосконалення сприйняття корисні заняття малюванням, ліпленням, конструюванням, спортивними іграми та фізичними вправами. У процесі цієї діяльності дитина вчиться користуватися наочним взірцем і виконувати дію за усною інструкцією, у неї розвивається уява, наочно-образне та наочно-дійове мислення [15].

При проведенні спеціальних занять з дітьми з розвитку сприйняття потрібно мати на увазі, що сприйняття формується у процесі осмислених дій з предметами.

Для розвитку й вдосконалення сприйняття простору, величини, форми, відстані, місце розташування й просторових відносин між предметами корисно використовувати спеціальні вправи [21]. Перша серія вправ: складання предметів у «купки» з урахуванням величини, форми. Всі вправи на впізнавання та співвідношення геометричних фігур тренують зорову увагу й сприяють розвитку у дитини просторової уяви. Якщо у дитини ще не склалася уява про

форму предмета, то вправи починають з розрізнення кулі, кола та їх розмірів (великий-маленький). Під час наступних занять дитину навчають розрізняти форми кулі і куба, кола і квадрата.

Друга серія вправ: розвиток диференційованого слухового сприйняття та фонематичного слуху. Слухання казок, пісень, музики сприяє розвитку слухового сприйняття та слухової уваги.

Важливо проводити спеціальні заняття з розвитку фонематичного слуху. Дитині пропонуються вправи розрізнити слова на слух. Спочатку добираються слова більш контрастні за звучанням, потім менш контрастні й нарешті, такі, що відрізняються за звучанням лише однією фонемою. Щоб розвивати фонематичний слух проводять також спеціальні ігри – вправи з малюнками. Дорослий називає слова, схожі за звучанням: коза – коса, кит – кіт, тіль – тин, ліс – лис, а дитина показує відповідні картинки. Під час наступного етапу занять при вимовлянні слів дорослий прикриває рот, щоб дитина орієнтувалася лише на слухове сприйняття.

Третя серія вправ: розвиток уяви про колір. Розвиток сприйняття кольору має важливе значення в сенсорному вихованні дитини. Робота з розвитку уяви про колір проводиться поетапно.

Четверта серія вправ: впізнавання геометричних фігур. Ці вправи тренують зорову увагу й сприяють розвитку просторових уявлень. На початковому етапі вправи починаються з розрізнення форми кулі, кола та їх розмірів (великий-маленький). На наступних заняттях дитину вчать розрізняти форми кулі, куба, кола та квадрата. Кількість геометричних фігур які діти повинні розрізнити поступово збільшується. Важливим є формування зорово-тактильного сприйняття, коли дитина впізнає геометричні фігури на дотик, а потім розглядає їх.

П'ята серія вправ: розвиток просторової уяви. Відомо, що початкова уява про простір тісно пов'язана з розвитком можливостей самостійного

пересування, сприйняття розташування частин тіла. Багато дітей з особливими потребами відстають у розвитку рухів, важко сприймають і запам'ятовують частини свого тіла, довго плутаються у визначенні напрямку. Вони важко засвоюють такі просторові уявлення як зверху, знизу, ліворуч, праворуч.

На першому етапі у дитини послідовно формують просторову диференціацію самої себе, уяву про своє тіло та його розташування й пересування у просторі. На другому етапі формують просторову уяву в ігровій, предметно-практичній і конструктивній діяльності. На третьому етапі вправи проводяться з лялькою, потім на малюнку. Дитина сидить обличчям до дзеркала, обводить пальцем контур обличчя, очей, носа, потім пальцем обводить контур зображення обличчя на ляльці, на малюнку [15].

Розвиток предметної діяльності в дошкільному віці ставить дитину перед необхідністю виділяти та враховувати в діях саме ті сенсорні ознаки предметів, які мають практичну значимість для виконання дій. Наприклад, малюк легко відрізняє маленьку ложку, якою їсть сам, від великої, якою користуються дорослі.

Виконання дитиною знарядійних та співвідносних дій створює умови для засвоєння нею перспективних дій, які, в свою чергу, роблять сприйняття більш точним і правильним. Збираючи пірамідку, мотрійку, закриваючи коробочку, дитина добирає і з'єднує предмети та їх частини у співвідношенні з ознаками – кольором, формою, величиною.

Спочатку дитина не володіє засобами співвідношення предметів й виконує співвідносні дії на основі зовнішніх орієнтованих дій. На третьому році життя добре знайомі малюку предмети стають постійними взірцями, з котрими дитина порівнює властивості будь-яких об'єктів. Наприклад, трикутні об'єкти з дахом, червоні з помідором. Таким чином, змінюється дія зі взірцем та його змістом. Дитина переходить від зорового співвідношення властивостей

предметів зі взірцем, котрим являється не тільки конкретний предмет, але й уявлення про нього [64].

Засвоєння нових орієнтованих дій призводить до того, що сприйняття стає більш детальним, цілісним й точним. Предмет сприймається дитиною з точки зору різних притаманних йому властивостей.

У дошкільному дитинстві інтенсивно розвивається активне мовлення, формується вербальне спілкування, тому фонематичні властивості звуків виділяються настільки, наскільки вони необхідні щодо діяльності. Наприкінці другого року життя малюк сприймає всі звуки рідної мови. Тож загалом можна виокремити основні особливості сенсорного розвитку в дошкільному віці:

- складається новий тип зовнішніх орієнтованих дій – примірювання, а пізніше зорове співвідношення предметів за ознаками;
- виникає уявлення про властивості предметів;
- відбувається засвоєння властивостей предметів, що визначається їхньою значимістю у практичній діяльності;
- провадиться розвиток фонематичного слуху, необхідного для спілкування з дорослими, що призводить до сприйняття всіх звуків рідної мови.

1.3. Розвиток сприйняття у дітей дошкільного віку за допомогою сенсорних систем

Сприйняття формується у зв'язку з розвитком, ускладненням діяльності аналізаторів. Стикаючись щодня з певними людьми і з навколишніми предметами, дитина постійно відчуває зорові, слухові, шкірні та інші подразнення. Поступово роздратування, викликані даним предметом, виділяються з усіх впливів навколишніх предметів і явищ, зв'язуються між собою, що призводить до виникнення сприйняття особливостей даного предмета. Наприклад, звуки голосу матері немовля чує, зазвичай одночасно

бачачи її фігуру і обличчя. У результаті ці слухові і зорові подразники виділяються і зв'язуються разом і у дитини виникає цілісний образ матері.

Найважливіше значення для формування сприйняття, як і інших психічних процесів, має підкріплення [74]. Дитина сприймає той чи інший предмет, виділяє комплекс подразників, які відносяться до даного предмету, якщо встановлення зв'язків між ними проходить успішно – формується орієнтувальний рефлекс, внаслідок чого і відбувається розвиток, вдосконалення сприйняття.

Характерно, що дитина починає сприймати першим те, що має для неї найбільше життєве значення, те, що пов'язане із задоволенням її життєвих потреб. Так, з усіх навколишніх людей і предметів немовля раніше всього виділяє і впізнає матір, яка ним займається. Надалі коло предметів і явищ, що сприймаються розширюється все більше. Велике значення при цьому мають дії дитини – загарбання предметів рукою і оперування ними.

За умови ускладнення діяльності дитини, використання значно більшого числа предметів домашнього вжитку в практичних цілях (під час їжі, умивання, одягання), а також маніпулювання речами в різних іграх сприяє тому, що у неї збагачується і уточнюється сприйняття оточуючих предметів і явищ.

Як показують дослідження, впродовж перших трьох років життя у дитини швидко удосконалюється зорова оцінка невеликих відстаней, а також правильне визначення місця розташування предметів за допомогою зору. Значно поліпшується у дошкільника здатність розрізнення предметів за забарвленням і формою. У межах невеликих дистанцій дитина починає правильно сприймати величину різновіддалених предметів. Так, якщо привчити дитину двох, двох з половиною років до того, що у великій коробці завжди знаходиться якась цікава іграшка, а в маленькій немає (утворити у неї тимчасовий зв'язок між розміром коробки і місцезнаходженням іграшки), то вона буде завжди тягнутися до великої коробки. Це відбудеться навіть у тому випадку, якщо остання буде

знаходиться значно далі від дитини, ніж маленька, саме так, що проекційне зображення великої коробки на сітківці ока виявиться меншим, ніж зображення маленької коробки [73].

Значних успіхів досягає дошкільник у сприйнятті слів рідної мови, а також у розрізненні простих мелодій. В результаті мовного спілкування з оточуючими людьми все більшу роль у сприйнятті дитини починає відігравати слово, друга сигнальна система [68]. Дорослий, називаючи ті чи інші предмети, привертає до них увагу дитини, змушує докладніше спостерігати властиві їм особливості, послідовно переходить від однієї деталі до іншої. Разом з тим називання дорослим, а потім і самою дитиною предметів і явищ, що сприймаються, приваблює минулий досвід, пов'язаний з даним словом, що надає сприйняттю осмислений, свідомий характер.

Сприйняття є складним процесом, що полягає в різноманітних рухах ока при розгляданні особливостей предмета, в різних обмацуючих рухах руки при дотику і так далі. Воно передбачає широке використання минулого досвіду. Зрозуміло, що така складна психічна діяльність не може існувати у дитини від народження. Вона складається поступово в результаті практичної діяльності та спеціального навчання протягом життя дитини.

Хоча до кінця дошкільного віку сприйняття дитини досягає відносно високого ступеня розвитку, однак воно в багатьох аспектах ще досить недосконале. Дошкільник ще не опанував найточнішими і різноманітними рухами, недосконалим залишається чутливість органів, необхідна для правильного сприйняття складних предметів і явищ.

Так, розглядаючи будь-яку картинку, дошкільник обмежується тим, що кидає на неї побіжний погляд або ж зупиняється на якій-небудь одній деталі, не помічаючи інші її особливості [60]. При сприйнятті предмета дитина схоплює його всією рукою, не простежуючи пальцями його контури, не промацуючи заглиблень і виступів на його поверхні, не відчуваючи натиском пальців його

твердості. Внаслідок такого грубого і обмеженого дослідження об'єктів у свідомості дитини виникають образи від сприйнятих предметів, які виявляються, іноді, неточними і недосконалими: ромб, наприклад, змішується з трикутником, іграшкова овечка – з собакою і так далі.

Разом з тим, діти ще не вміють підпорядковувати своє сприйняття поставленій перед ними задачі, узгодити його з тими вимогами, які пред'являють до них оточуючі у словесній формі. Тому сприйняття дитини цього віку носить недостатньо цілеспрямований, мало організований характер. Наприклад, дитині пропонують знайти на картинці лисичку, яка сховалася за деревом, а малюк, побачивши зображених на передньому плані мисливців, зацікавлюється ними і вже забуває те, що потрібно було зробити.

Дошкільник переходить поступово від примітивних видів сприйняття до цілеспрямованого, свідомого спостереження різних сторін навколишніх предметів і явищ. В умовах правильно організованого педагогічного процесу дошкільник поступово навчається не задовольнятися першими враженнями, але більш ретельно і планомірно досліджувати, розглядати, обмацувати навколишні предмети, більш уважно вислуховувати те, що йому говорять. У результаті цього виникають образи сприйняття навколишньої дійсності в його свідомості стають точнішими і багатшими за змістом [46].

Важливу роль у розвитку сприйняття в дошкільному віці має образотворча діяльність. Так, малювання, ліплення та конструювання привчають дитину більш уважно розглядати зображувані предмети, більш ретельно їх вивчати [34]. Правильність сприйняття весь час перевіряється успіхами і невдачами в образотворчій діяльності. При цьому необхідно стежити, щоб дитина у своїй образотворчій творчості не захоплювалася односторонньо лиш фантазуванням, а поступово привчалася більш-менш адекватно відтворювати реальні особливості об'єктів, що сприймаються. За цих умов

дошкільник переходить поступово від недосконалих схематичних малюнків до більш точного, повного зображення дійсності.

Значну роль у розвитку сприйняття поряд з образотворчою діяльністю відіграють ігри, зокрема дидактичні. Цікава гра привертає увагу то одними, то іншими особливостями предметів і змушує дитину більш точно, більш свідомо їх сприймати [48]. Істотний вплив на розвиток дитячого сприйняття здійснюють також спеціально організовані вихователем спостереження та екскурсії, робота в куточку живої природи і на ділянці при дитячому садку.

Значні успіхи дошкільник робить у сприйнятті малюнка [49]. На перших порах у дитини виникають своєрідні труднощі. Справа в тому, що художник не може прямо відтворити на малюнку всіх особливостей зображуваної дійсності. Так, він не може на площині паперу прямо передати обсяг реального предмета і користується прийомами перспективного зображення глибини. Подібно до цього він не може в статичному малюнку прямо передати рух і примушений зображувати його через який-небудь окремий виразний момент. Для того щоб уникнути помилок у сприйнятті малюнка, дитина повинна навчитися правильно враховувати особливості зображення. Для цього у дошкільника ще не вистачає відповідного досвіду. Наприклад, чотирирічна дитина, побачивши на передньому плані хлопчика, а на задньому – хатинку (зменшену відповідно до законів перспективи), вигукне: «Ось великий хлопчик і маленький, іграшковий будиночок». Той же малюк, подивившись на малюнок, де біжать хлопчики, що зображені в той момент, коли одна нога торкається землі, а інша високо піднята вгору, вирішить, що хлопці стоять в якійсь незвичайній позі, і пояснить це тим, що вони виконують фізичні вправи. При підборі ілюстрацій для дошкільнят доводиться враховувати цю своєрідність сприйняття дітьми зображень.

Систематичні заняття, що проводяться в дитячому саду, бесіди за картинками, розгляд ілюстрацій в книжках поступово приводять дошкільника до правильного сприйняття навіть відносно складних зображень [24].

Одночасно із зоровим сприйняттям у дошкільників розвиваються також інші види сприйняття, серед яких потрібно, в першу чергу, відзначити тактильні і слухові. Тактильні сприйняття, що утворюються в результаті поєднання шкірних і рухових відчуттів, удосконалюються під впливом різних практичних дій з предметами, а також спеціальних дидактичних ігор та занять.

Інтенсивному розвитку музичного слуху дітей дошкільного віку сприяють музичні заняття в дитячому садку: рухи під музику, спів і слухання музичних творів. Робота над культурою мови дошкільника становить необхідну умову для розвитку сприйняття звуків рідної мови [4].

Якщо у дошкільника ці сприйняття виявляються ще багато в чому недосконалими (малюки плутають окремі звуки, замінюють одні іншими, пропускають деякі з них), то до кінця дошкільного віку дитина повинна безпомилково розрізняти елементи усного мовлення і правильно вимовляти звуки рідної мови.

Протягом дошкільного віку, під впливом відповідної виховної роботи, зростає роль словесних сигналів в організації дитячого сприйняття [17]. Діти поступово навчаються дивитися і слухати те, що вимагає вихователь, погоджувати своє сприйняття з тим планом гри або занять, який вихователь дає їм у словесній формі. Надалі вони починають самі, враховуючи обставини, формулювати словесно завдання, що стоять перед ними, що, своєю чергою, надає їх сприйняттю довільного і планомірного характеру.

1.4. Гра як провідна діяльність в дошкільному віці

Особлива роль у розвитку дитини належить грі. Психологи Л. Виготський, Д. Ельконін, А. Леонтьєв стверджують, що розвиток дитини відбувається в тому випадку, якщо вона сама бере активну участь у різних видах діяльності [9, 25].

Протягом раннього віку ускладнюються сюжети ігор за такими ознаками, як кількість персонажів, різноманітність ситуацій. Якщо у перших предметно-маніпулятивних іграх діє один персонаж у певній ситуації, а схема гри неодноразово повторюється (кілька разів дівчинка зачісує ляльку), то наприкінці дошкільного віку в іграх дітей бере участь кілька персонажів, які діють у послідовних різноманітних ситуаціях – відбувається розгортання сюжету. В іграх намічаються зв'язки між персонажами, проте вони слабо узгоджені і визначаються їх включенням у спільну ситуацію. Як відзначає Г. Урунтаєва, тут можливі три варіанти дій [75]. Перший передбачає два персонажі, один з яких – об'єкт дії іншого, наприклад, перукар і клієнт. Другий складається з самостійних дій, включених у спільну для персонажів ситуацію: машиніст і пасажири. В третьому – персонажі обмінюються діями: покупець вибирає товар, а продавець зважує. До кінця трирічного віку спостерігаються сюжети, в яких разом з набором дій задані і деякі відносини між персонажами. Наприклад, відносини керівництва і підпорядкування в грі «дитячий садок», коли вихователь веде заняття, а діти слухають. Або поєднання керівництва і підпорядкування з рівноправним обміном діями, коли в цій же грі зображуються відносини між вихователем і батьками дітей [79, с.66-67].

Розвиток ігрової діяльності сприяє становленню стосунків між дітьми, в якому вирізняється три етапи [29]:

1. Перші взаємини між дітьми мають не ігровий характер, хоча й розгортаються з приводу влаштування гри: обрання її місця, розподілу чи обміну іграшками тощо.

2. Ігри дітей відзначаються характеристикою «поряд, але не разом». При цьому виникає інтерес до діяльності однолітків та спроби наслідувати один одного. Прагнення когось з дітей залучитись до гри іншого малюка викликають в останнього негативні реакції: скарги дорослому, протести з приводу

втручання у формі криків, плачу і т. ін. Між дітьми часто виникають конфлікти з цього приводу.

3. Виникають перші ігрові взаємодії дітей, чому сприяє спільні місце гри та іграшки. Ігрова взаємодія дітей відзначається наявністю обміну ігровими діями між ними. У таких взаєминах малюки виступають як гравці, кожен з яких виконує свою функцію: один з них подає «посуд», інший накладає у нього «їжу». Зникають скарги з приводу втручання іншої дитини в гру. Якщо хтось виступає ініціатором гри, то він охоче приймає у свою гру однолітка. Виникають оцінки якості ігрових дій один одного, гра може припинитись, якщо одноліток не узгоджує своїх дій відповідно до теми гри. В іграх, що містять «роль у дії», виникають взаємини, зумовлені співвідношенням виконуваних дітьми функцій, що слугують передумовою появи рольових взаємин.

В ігровій діяльності найбільш інтенсивно формуються психічні якості та особистісні особливості дитини. У грі складаються інші види діяльності, які потім набувають самостійного значення. Ігрова діяльність впливає на формування довільності психічних процесів. Так, у грі у дітей починають розвиватися довільна увага і довільна пам'ять. В умовах гри діти зосереджуються краще і запам'ятовують більше, ніж в умовах лабораторних дослідів. Свідома мета (зосередити увагу, запам'ятати і пригадати) виділяється для дитини раніше і легше всього в грі. Самі умови гри вимагають від дитини зосередження на предметах, включених в ігрову ситуацію, на утримання розіграваних дій і сюжету. Якщо дитина не хоче бути уважною до того, що вимагає від нього майбутня ігрова ситуація, якщо не запам'ятовує умов гри, то вона просто не сприймається однолітками. Потреба в спілкуванні, в емоційному заохоченні змушує дитину до цілеспрямованого зосередження і запам'ятовування [26].

Ігрова ситуація і дії в ній чинять постійний вплив на розвиток сенсорної діяльності дитини дошкільного віку. У грі дитина вчиться діяти з заміником

предмета – вона надає заміснику нову ігрову назву і діє з ним відповідно до назви. Предмет-замісник стає опорою для мислення. На основі дій з предметами-замісниками дитина вчиться мислити про реальний предмет [66].

У той же час досвід ігрових і, особливо, реальних взаємин дитини в сюжетно-рольовій грі покладений в основу особливої властивості мислення, що дозволяє зрозуміти точку зору інших людей, передбачити їх майбутню поведінку і, залежно від цього, будувати свою власну поведінку. Головне в навчальних іграх – розуміння дітьми змісту ігрової ситуації, яку демонстрував дорослий, емоціональне залучення до неї, відтворення її у своїй грі [20].

Навчальні ігри викликають цікавість і емоційно захоплюють дітей лише в тому випадку, якщо несуть елементи новизни й зацікавленості. Нова інформація повинна ґрунтуватися на знайомих дітям фактах, подіях, на знаннях про призначення предметів, їх властивостей; повинна бути пов'язана із засобами вирішення ігрових задач: постановка ігрової мети з використанням нових засобів її реалізації, поступове зростання самостійності дітей у ході гри. Подібна демонстрація, спільна гра повторюються до тих пір, поки вони викликають цікавість у дітей. Поступово демонстрація гри ускладнюється й замінюється новим сюжетом із використанням додаткових іграшок, нових засобів реалізації ігрової задачі. З дітьми другого року життя можна повторювати однакову гру до 3-4 разів із проміжками у часі близько 2-3 днів. З дітьми третього року життя достатньо однакову гру провести 1-2 рази, а потім ускладнити її зміст [29]. Навчальну гру краще починати з показу іграшок, пояснення їх властивостей, дій з ними. Потім можна запропонувати дітям ігрову задачу «Лялька забруднилася. Викупаємо Марійку».

Дидактичні ігри можуть мати і більш чітку навчально-ігрову структуру; в цих випадках вони можуть становити одну з форм організованого навчання. Крім дидактичних ігор, використовуються спеціальні дидактичні вправи, наприклад, вправи на пізнавання та розрізнення величин, форми, кольору [29].

У ранньому дитинстві навчальні ігри виконують подвійну роль: спонукають дітей до гри і постійно збагачують їх ігровий досвід. Ігрові вміння діти набувають у спільних іграх із дорослими, що організовуються у двох формах:

- в спеціальних іграх, які проводяться у формі заняття.
- в іграх вихователя з дітьми в процесі їх самостійної діяльності [67].

Цілеспрямований вплив педагога виявляється і в тому, що відомості подаються дітям планомірно, в певній послідовності з постійним їх розширенням, поглибленням. Щоб уявлення дітей були чіткими, а відомості, отримані ними, стійко утримувались в пам'яті, треба декілька раз їх закріплювати. Заняття необхідно повторювати в тому ж вигляді, в якому вони були надані раніше, або трохи видозмінювати їх форму. Повторення з елементом новизни підтримує цікавість дітей до однакових явищ. У вихованні дітей раннього віку найважливішим є збагачення і удосконалення чуттєвого досвіду в процесі діяльності.

1.5. Роль дидактичних ігор та вправ у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку

У дошкільній педагогіці дидактичні ігри та вправи з давніх-давен вважались основним засобом сенсорного виховання. На них майже повністю покладається завдання формування сенсорного розвитку дитини: знайомство з формою, розміром, кольором, простором, звуком.

На сучасному етапі, коли на основі принципів дидактики дошкільної педагогіки розробляється нова система сенсорного виховання, роль дидактичних ігор та вправ істотно змінюється. Дидактичні гри як своєрідний спосіб навчання, відповідний особливостям дитини, включається в усі системи дошкільного виховання.

Дидактичні ігри відіграють вирішальну роль для сенсорного виховання дітей [62]. За допомогою ігор та іграшок, різних предметів, картинок, з якими відбувається взаємодія, в дитини відбувається накопичення почуттєвого досвіду. Розбираючи і складаючи мотрійку, підбираючи парні картинки, вона вчиться розрізняти і називати розмір, форму, колір та інші ознаки предметів.

Сенсорне виховання дитини у ході дидактичної гри відбувається у нерозривному зв'язку з розвитком в неї логічного мислення та вміння висловлювати свої міркування словом. Слово допомагає називати ознаки чи властивості предметів. У ході вимови формується процес міркування. Процес починається з усвідомлення проблемної ситуації, з порушення питання. Розвиваючі ігри та дидактичні ігри сприяють розвитку таких операцій, як аналіз, мисленнєве розкладання цілого на частини, або виділення з цілого його сторін; порівняння, встановлення подібності та відмінності між предметами або будь-якими ознаками; синтез, мисленнєве об'єднання частин, властивостей у єдине ціле; узагальнення, мисленнєве об'єднання предметів і явищ за будь-якими істотними властивостями [14]. Мислення може здійснюватися за допомогою практичних дій, лише на рівні оперування уявленнями чи словами, тобто у внутрішньому плані. Отже, розвивається спроможність формулювати судження, умовиводи, вміння застосовувати знання за необхідних обставин [6].

Дидактичні ігри розвивають сенсорні здібності дітей. Процеси відчуття й сприйняття лежать у основі пізнання дитиною довкілля. Ознайомлення дошкільнят зі схожим кольором, формою, величиною предмета дозволяє створити систему дидактичних ігор й вправ щодо сенсорного виховання, покликаних удосконалити сприйняття дитиною характерних ознак предметів. Дидактичні ігри також розвивають мову дітей: поповнюється і активізується словник, формується правильність звуковимови, розвивається зв'язне мовлення, вміння правильно висловлювати свої погляди [20, с.56-62].

Граючи, дитина активно прагне щось дізнатися, шукає, виявляє зусилля і дії, знаходить, збагачує свій духовний світ. І це все сприяє не лише сенсорному, а й загальному розвитку.

Дидактичні завдання багатьох ігор покликані навчити дітей самостійної розповіді про предмети, явища у природі, життя. Деякі ігри вимагають від дітей активного використання родових, видових понять.

Отже, у процесі багатьох ігор розвивається мислення. Наприклад, у грі “Вгадай, що ми задумали!” дитина повинна зуміти так порушити питання, щоб інші діти відповіли лише у двох словах: «так» чи «ні». З іншого боку, у процесі гри активізується мова: у спілкуванні дітей у грі, під час вирішення суперечливих питань. Також у грі розвивається здатність аргументувати свої твердження, докази [33].

Сенсорні дидактичні ігри (як і інші дидактичні ігри) містять, з одного боку, вікові, моральні мотиви, а з іншого – дотримуються принципу добровільності, забезпечують право на самостійний вибір, самовираження.

З-поміж функцій сенсорних дидактичних ігор та вправ науковці вирізняють наступні [51]:

- навчальна, що спрямована на організацію та подальше вдосконалення досвіду дітей, а також формування в них узагальнених уявлень та засобів дій;
- розширення практики використання еталонів;
- орієнтування, що спрямована на використання раніше набутих дитиною знань.

Використання дидактичних ігор у ході заняття може бути різноманітним [62]:

- використання як частини заняття;
- самостійна форма організованого навчання дітей;
- використання у повсякденному житті.

Для реалізації цих основних завдань використовуються такі дидактичні ігри та вправи [65]:

- колір – «Назви колір», «Добери предмети одного кольору», «Який предмет зайвий», «Добери за кольором», «Допоможи метеликові», «Збери квітку», «Склади промені сонечка», «Допоможи півникові», «Веселі сніговички», «Ляльки-неваляйки», «Порятуй метеликів», «Одягни ляльку» та інші;

- форма – «Добери за формою», «Прикрась ляльці плаття», «Знайди таку ж іграшку», «Виросла ялинка», «Веселі м'ячики», ігри-пазли, «Збери ягідки» та інші;

- розмір – «Добери колеса до машин», «Знайди таку ж стрічку», «Лялька велика і мала», «Яблучка та виноград», ігри-пазли тощо.

Таким чином, можна узагальнити, що дидактичні ігри та вправи – це значна невід'ємна частина сенсорного виховання, що може використовуватись як впливовий чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Якщо розглядати дидактичні ігри як засоби реалізації сенсорного виховання у системі освітньої діяльності, то варто зазначити, що вони організовуються за планом під час занять. З іншого боку, можуть бути використані у години, відведені для гри; у розпорядження дітей надається різноманітний матеріал, з яким вони можуть грати за власним бажанням. Якщо дидактична гра триває все заняття, вона мусить бути пов'язана за змістом з попереднім заняттям.

Керівництво дидактичною грою вимагає високого рівня педагогічної майстерності і такту. Вирішуючи через гру та у грі дидактичні завдання, вихователь повинен зберегти суть гри – діяльності цікавої, близької дітям, яка радує їх, сприяє спілкуванню між дітьми, створює умови для виникнення і зміцнення дружби, симпатії, формування колективу, що живе за законами «дитячого суспільства» [50].

У дидактичних іграх застосовуються різні прийоми навчання: наочні, словесні, практичні. Дидактичні гри короткочасні (тривалістю 10-20 хвилин), тому важливо, щоб протягом цього часу не знижувалася сенсорна активність граючих, не знижався пізнавальний інтерес до поставленого завдання. Найважливіша вимога до планування дидактичних ігор полягає у тому, що обираючи гру педагог має враховувати і потребу утримання дитячої уваги, і ступінь її складності та новизни.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1

Однією з найважливіших умов сенсорного розвитку дітей дошкільного віку є його здійснення в процесі змістовної діяльності дітей. Саме в умовах змістовної, результативної діяльності реалізується можливість визначити особливості, відношення, властивості предметом уваги дітей, предметом їх освоєння.

У формуванні особистості дитини неоціненне значення мають різноманітні види художньо-творчої діяльності: малювання, ліплення, вирізання з паперу фігурок і наклеювання їх, створення різних конструкцій з природних матеріалів. Для образотворчої діяльності цього віку характерні швидкі переходи з малювання в гру. Гра – це особливий вид діяльності дошкільника, вона завжди носить творчий характер. Дитину приваблює в дидактичній грі не повчальний характер, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, домогтися результату, виграти.

Можливість навчати маленьких дітей за допомогою активної, цікавої для них діяльності – відмінна особливість дидактичних ігор. Дидактичні ігри можуть проводитися поза заняттям або бути складовою частиною занять, але головна їх функція залишається незмінною: вони навчають і закріплюють знання дітей дошкільного віку в ігровій формі. Дидактичні ігри та вправи для дітей доцільно проводити послідовно, систематично, відмежовуючи завдання, що передбачають роботу з різними властивостями предметів. У напрямі сенсорного виховання дітей дошкільного віку дидактичні ігри й вправи покликані удосконалити сприйняття дитиною характерних ознак предметів.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ОРГАНІЗАЦІЇ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Педагогічні умови використання дидактичної гри у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку

У дошкільному віці відбувається збагачення і порядкування чуттєвого досвіду дитини, оволодіння специфічними формами сприймання і мислення, бурхливий розвиток уяви, формування довільної уваги і пам'яті. Пізнання дитиною навколишнього світу за допомогою відчуттів і сприймання створює необхідні передумови для виникнення складніших пізнавальних процесів (мислення, пам'ять, уява). Розвинена сенсорика – основа для удосконалення практичної діяльності дитини. Зміни в організмі малюка відбуваються не самостійно, а в результаті того, що дошкільник оволодіває новими діями сприймання, спрямованими на обстеження предметів і явищ дійсності, їх різноманітних властивостей і відношень. Усередині дошкільного віку у дитини виникає бажання розібратися у формах, порівняти, у чому їх схожість і відмінність з відомими їй предметами. Найхарактерніші зміни упродовж перших років життя дитини зумовлені, передусім, розвитком основних видів її відчуття. Відчуттям називають відображення окремих властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивного світу, а також внутрішніх станів організму при їх безпосередньому впливі на відповідні рецептори [4].

Розвиток відчуттів дитини значною мірою обумовлений розвитком у неї психофізичних функцій (сенсорних, мнемічних, вербальних, тонічних та ін.). Матеріальним органом відчуття є аналізатори. За фізіологічними механізмами відчуття – рефлекторний процес, відповідь організму на діючий вплив

(І. Сеченов, І. Павлов). З кожним роком підвищується чутливість її аналізаторів. Наприклад, гострота зору молодших дошкільників підвищується на 15-20%, старших – на 25-30%. Рівень гостроти зору залежить від умов діяльності: вона значно покращується в ігровій ситуації (в середньому на 17,2% – у дітей 4-5 років; 29,8% – у дітей 5-6 років; 30,2% – у дітей 6-7 років). Розвивається у дошкільний період і розрізнення кольорів, передусім підвищується його точність. До 2 років діти при безпосередньому сприйманні добре розрізняють 4 основних кольори: червоний, синій, зелений, жовтий, важче – проміжні тони: оранжевий, голубий і фіолетовий. 4-річні діти здатні встановлювати зв'язок між основними кольорами і їх найменуваннями, 5-річні – із проміжними кольорами. У середньому дошкільному віці діти починають розрізняти світлі відтінки, чому сприяє і позначення відношень словами «темне», «світле» [5].

Активно розвивається у дошкільному віці і слухова чутливість: у старших дошкільників гострота слуху у 3-4 рази вища, ніж у молодших. Спостерігається повільніший розвиток гостроти тонального слуху. Пороги чутливості 3-4-річних дітей перевищують пороги чутливості дорослих на 7-11 Дб, 5-6-річних – на 5-8 Дб [22]. У дошкільний період розвивається здатність розпізнавати висоту звука. Однак фонематичний (мовний) і музичний слух формуються не однаковими темпами. Фонематичний слух починає розвиватися наприкінці 1-го року життя малюка, а до початку дошкільного періоду дитина розрізняє всі звуки рідної мови, оволодіває пасивним і активним мовленням. Сприймання висоти звуків, відношень між ними нелегко дається навіть багатьом 5-річним дітям. Сприймання звуків, особливо розпізнавання їх висоти, тембру, має індивідуальні особливості. Під час прослуховування музичних творів дошкільники зосереджуються переважно на їх динаміці (ритм, темп), мелодію і гармонію вони сприймають гірше. Для розвитку у дошкільників музичного слуху використовують різноманітні методи і прийоми. Наприклад, метод опосередкованого моделювання дає змогу навчити дітей моделювати

властивості і відношення певних об'єктів за допомогою інших предметів. Його використовують у дошкільних закладах, особливо зі старшими дошкільниками, для формування поняття про високі і низькі, довгі і короткі звуки, для розрізнення їх, упізнання напрямку руху мелодії (донотний період навчання) [24].

У цей період удосконалюється кінестетичні і тактильні відчуття, свідченням чого слугує здатність розпізнавати вагу предметів, яка з 4-х до 7-ми років покращується приблизно удвічі. Розвиваються у дошкільному віці і нюхові відчуття, тому старші дошкільники допускають менше помилок при розпізнаванні запахів, точніше їх називають [27].

Сенсорне виховання спрямоване на формування і розвиток у дітей сенсорних процесів (відчуттів, сприймання, уявлень), за допомогою яких вони набувають досвіду орієнтування у зовнішніх властивостях предметів і явищ. Його завдання – навчити дошкільників точно, повно і розчленовано сприймати предмети, їх властивості і відношення (колір, форма, величина, розміщення у просторі, висота звуків тощо) [35]. Без такого навчання сприймання дитини тривалий час буде поверховим, фрагментарним, не створюватиме необхідних основ для загального розумового розвитку, не формуватиме спостережливості, мислення, мовлення, не відбуватиметься повноцінне засвоєння знань і навичок у початкових класах школи тощо. Сприймання як цілісне відображення предметів, ситуацій, явищ виникає у свідомості людини при безпосередній дії об'єктів на аналізатори. Процес переходу від відчуття до сприймання – це перехід до складнішого відображення світу, яке збільшує можливості людини щодо пристосування і активного його перетворення. Розвиток сприймання є складним процесом, який передбачає засвоєння дитиною певних сенсорних еталонів, які є результатом суспільного досвіду; оволодіння нею способами обстеження предметів. Сенсорні (лат. *sensorium* - орган чуттів) еталони –

вироблені людством уявлення про основні властивості і відношення предметів і явищ навколишньої дійсності [78].

Ці еталони функціонують як загальноприйнятий зразок властивостей і відношень предметів. Наприклад, при сприйнятті форми сенсорними еталонами є геометричні фігури (круг, квадрат, трикутник, овал, циліндр тощо), кольору – сім кольорів спектра, а також білий та чорний. У природі існує розмаїття форм і барв, однак людство упорядкувало їх у певну систему. Оволодіння сенсорними еталонами дає змогу сприймати навколишній світ крізь призму суспільного досвіду.

Отже, дитина привчається бачити властивості предметів як різновиди або поєднання відомих зразків. Забезпечити засвоєння сенсорних еталонів - означає сформувати уявлення про основні різновиди кожної властивості предмета (колір, величина, форма тощо). Однак безпосередньо такі уявлення не зможуть керувати сприйманням, якщо дитина не знає способів обстеження предметів – встановлення, якому зразку відповідає властивість певного предмета, з яким вона має справу – у грі, на занятті, у процесі спостережень, розваг. Цим способам дитину потрібно вчити спеціально. Зміст сенсорного виховання у дошкільному закладі полягає в ознайомленні дітей із сенсорними еталонами і навчанні їх способів обстеження предметів.

У повсякденному житті під час самостійних ігор, праці, на прогулянках малята мають справу з багатьма властивостями предметів, однак помічають, виокремлюють, усвідомлюють лише деякі з них. Практика і спеціальні дослідження підтверджують, що набутий стихійно, без керівництва дорослих, сенсорний досвід є досить бідним, поверховим. Керівництво сенсорним вихованням дитини повинне враховувати її вікові особливості. До трьох років вона ще не здатна зрозуміти значення зразків (еталонів), з якими необхідно порівнювати властивості предметів. Кружечок, кулька, кольорова смужка для неї такі одиничні і конкретні, як м'яч, годинник, чашка, книжка тощо. На цьому

етапі важливо забезпечити нагромадження різноманітних уявлень, сформувати основу для подальшого засвоєння і використання сенсорних еталонів, використовуючи у роботі з дітьми основні види форм і кольорів, які згодом виступатимуть як еталони [42]. Вихователь повинен використовувати назви кольорів і форм, організовувати такі дії малят з предметами, які спрямовуватимуть увагу на їх певні властивості, сприятимуть утворенню відповідних уявлень. При цьому не потрібно вимагати, щоб дитина обов'язково запам'ятала їх. Повноцінне засвоєння назв можливе тільки після засвоєння сенсорних еталонів.

У цій роботі важливо знати і використовувати дії, які забезпечують виокремлення властивостей й утворення елементарних уявлень про них. Такими діями є зіставлення предметів за формою, розміром, кольором: дитина добирає пари з групи предметів або шукає серед них названий дорослим. Важливо, щоб вона навчилася використовувати як зразок будь-який предмет, що сприятиме засвоєнню засвоєння загальноприйнятих еталонів. Найлегше малята вибирають предмет за формою, складніше – за розміром (величиною), і найважче – за кольором.

Опановуючи зіставлення предметів за властивостями, добираючи предмети з однаковими властивостями, діти спочатку накладають їх один на інший, порівнюють за формою, величиною або кольором. Це дається їм легко, а згодом, оволодівши прийомами зовнішнього зіставлення, вони переходять до зіставлення "на око" (зорове зіставлення). У ранньому і молодшому дошкільному віці у процесі сенсорного виховання доцільніше використовувати плоскі предмети, які легко і зручно накладати, прикладати, порівнювати за певними властивостями. Із набуттям дитиною певного досвіду можна використовувати об'ємні предмети [48].

Сучасна методика сенсорного виховання спрямована, передусім, на формування пізнавальної активності дитини. Для цього вона повинна володіти

процедурою обстеження залежно від його мети. Перед конструюванням, наприклад, головну увагу звертають на будову, основні вузли кріплень, розглядають предмет з різних боків для визначення його форми. Перед малюванням увагу дітей зосереджують на контурі предмета. Для цього вихователь пропонує обвести пальцем або долонею його зовнішню частину, рухом руки у повітрі відтворити його форму. Характер обстеження предметів залежить від наступної продуктивної діяльності дітей.

Під час організації діяльності дошкільників виокремлюють такі головні моменти [47]:

- а) сприймання цілісного предмета, створення загального враження про нього;
- б) виокремлення основних частин предмета, визначення їх властивостей;
- в) визначення просторового розміщення одних частин відносно інших (вище, нижче, ліворуч, праворуч);
- г) виокремлення дрібніших частин предмета і з'ясування їх просторового розміщення щодо основних;
- г) повторне цілісне сприймання предмета, закріплення враження.

У цій послідовності обстежують найрізноманітніші предмети, тому таке обстеження називають узагальненим. Для обстеження під час праці на природі важливо, щоб діти вміли відрізнити суху землю від вологої, розпушену від твердої, культурну рослину від дикоростучої. Для цього їм потрібні уявлення про характерні властивості ґрунту (колір, консистенція, вологість) і рослин (ознаки стебел і листків). Розрізнення звуків мови (звуковий аналіз слова, формування фонематичного слуху) організують у формі підкресленої, розчленованої вимови.

Отже, способи обстеження, які застосовуються у сенсорному вихованні залежать від характерних властивостей предметів (колір, форма, звук, запах тощо) і його мети. Спрямовані вони на організацію пізнавальних дій дитини,

формування її розумової активності. У дошкільному закладі сенсорне виховання здійснюється на заняттях і у повсякденному житті, під час різноманітної діяльності дітей. Усі його форми спрямовані на створення у дітей багатого чуттєвого досвіду, здатності орієнтуватися в різноманітних властивостях предметів, на виховання культури сприймання, уважності, здатності реагувати на безпосередній вплив явищ дійсності.

У науковій літературі запропоновано низку дидактичних умов успішного використання дидактичної гри у закладах дошкільної освіти [43]: органічне включення гри у структуру заняття; посилення її розвивальної спрямованості; вміле керівництво педагогом процесом ігрової діяльності; правильний добір та використання ігрового обладнання; захоплюючі назви; наявність справді ігрових елементів; спрямованість гри на розвиток сенсорних навичок та сенсорних умінь; поступове зростання складності дидактичних ігор із урахуванням рівня навченості дітей і ступеня їх підготовленості; урахування індивідуальних та вікових особливостей дітей дошкільного віку; зв'язок дидактичної гри з іншими видами діяльності на занятті; урізноманітнення видів ігор у освітньому процесі тощо. На нашу думку, дану групу педагогічних умов доречно доповнити наступними:

1. Забезпечення взаємозв'язку навчальної та ігрової діяльності у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку.
2. Реалізація структурних складових дидактичної гри під час сенсорного виховання відповідно до вікових показників розвитку дітей дошкільного віку.
3. Колективне та індивідуальне відслідковування навчального та ігрового результату.
4. Системність та систематичність використання дидактичних ігор.
5. Застосування дидактичних ігор у позанавчальний час.

Обґрунтування педагогічних умов пропонуємо наступне. Планомірність навчання дітей – один з найважливіших принципів вирішення комплексу

освітньо-виховних завдань в закладах дошкільної освіти, що засвідчує актуальність педагогічної умови щодо забезпечення взаємозв'язку навчальної та ігрової діяльності у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку, адже тільки при правильному плануванні процесу навчання можна успішно реалізувати програму всебічного виховання і розвитку особистості дитини.

Ефективність реалізації структурних складових дидактичної гри під час сенсорного виховання значною мірою залежить від вікових показників розвитку дітей дошкільного віку [26]. При плануванні занять з ознайомлення з величиною, формою, кольором предметів враховують не лише вік дітей, рівень їх розвитку, а індивідуальні особливості.

Заняття по сенсорному вихованню рекомендується проводити з дітьми у віці від 9 місяців і старше. Дані заняття можуть бути однаково цікаві і малюкам, і більш старшим дітям. Кількість дітей може бути різною – від 3-4 до 6-8, залежно від віку і ступеня інтелектуального розвитку. Заняття з дітьми першого року життя проводяться індивідуально. Якщо в підгрупі будуть займатися двоє маленьких дітей у віці від 1 р. 3 міс., то одночасно можна об'єднати на занятті ще 2-4 дітей більш старшого віку. Якщо ж найменшими в групі виявляться півторарічні діти, то в підгрупі можуть займатися одночасно 6-8 дітей [20].

Перш ніж провести перше заняття по сенсорному вихованню з дітьми другого року життя, малюків треба навчити сидіти спокійно, слухати вихователя, виконувати його вказівки, вимоги. Навчання маленьких дітей на заняттях досить складний процес, можливий при певному рівні нервово-психічного розвитку малюків.

На заняттях по сенсорному вихованню кожним завданням передбачено вирішення сенсорних завдань за наявності у дітей різних умінь і навичок. У свою чергу, на цих же заняттях діти набувають нові знання, вміння, які використовуються ними в інших видах діяльності. Сенсорне виховання планується в тісному взаємозв'язку з усіма іншими розділами роботи. Так,

успішна організація занять з ознайомлення з величиною, формою, кольором предметів можлива за наявності певного рівня фізичного розвитку дитини. Перш за все, це відноситься до розвитку рухів руки при здійсненні дій з вкладання, виймання предметів, при роботі з мозаїкою, малюванні фарбами. На першому році життя дітей захоплюють дії з яскравими іграшками різної форми та величини: нанизування кілець, розкладання предметів і так далі. Завдання сенсорного характеру не є на даному віковому етапі провідним [62].

Деякі заняття передбачають об'єднання дітей по двоє, вміння йти з заняття тихо, щоб не перешкодити іншим дітям, а це, у свою чергу, вимагає певного рівня взаємовідносин, який досягається в процесі морального виховання.

На кожному занятті діти привчаються виконувати також елементарні трудові доручення. Вони повинні відносити індивідуальний матеріал на стіл вихователя і складати його. Педагог повинен стежити за тим, щоб малюки робили це тихо, не відволікаючи тих, хто ще не впорався із завданням [63].

Естетична сторона занять по сенсорному вихованню визначається багато в чому якістю приготування дидактичного матеріалу [2]. Чисті колірні тони (кольори веселки), приємна фактура, чітка форма дидактичних посібників доставляють дітям радість, сприяють накопиченню сенсорних уявлень на рівні їх значення.

Тематичне планування матеріалу узгоджується з часом року, з сезонними явищами, з програмою ознайомлення з навколишнім середовищем [1]. Так, перш ніж запропонувати дітям малювати фарбами на тему «Листочки дерев», необхідно поставити у воду зрізані гілки і дочекатися, щоб бруньки розпустилися. Малювання фарбами на тему «Кульбаби і жук на лузі» може проводитися після спостереження весняної галявини з яскравими кульбабами. Малюванню на тему «Вогники вночі» повинне передувати спостереження за освітленими вікнами будинків.

Важливим фактором у плануванні занять з ознайомлення дітей з кольором, формою, величиною предметів є принцип послідовності, який передбачає поступове ускладнення завдань [19]. Це ускладнення йде від елементарних завдань на угруповання однорідних предметів по різних сенсорних якостях, до співвіднесення різнорідних предметів за величиною, формою, кольором і далі до обліку цих ознак і властивостей в образотворчій і елементарній продуктивній діяльності. Принципом послідовності обумовлюється і ознайомлення дітей спочатку з цілком відчутними сенсорними властивостями – величиною і формою предметів, які можна обстежити шляхом обмацування, а вже потім з таким сенсорним властивістю, як колір, орієнтування на який можливе тільки в плані зорового сприйняття [58].

Передбачено також послідовне ознайомлення дітей спочатку з різко різними властивостями предметів (круглою/квадратною формою, червоним/синім кольором), потім з більш близькими ознаками (круглою/овальною формою, жовтим/помаранчевим кольором).

Важливим принципом організації процесу навчання є систематичність. На етапі раннього дитинства засвоєння знань, так само як і формування умінь, має проходити систематично. Навчання на заняттях по сенсорному вихованню проводиться з дітьми 1 р. – 1 р. 3 міс. 1-2 рази на тиждень, з більш старшими – 1 раз на 2 тижні [10]. З огляду на те, що великий інтервал між заняттями небажаний, виникає необхідність закріплення у дітей отриманих знань, умінь у самостійній діяльності і частково на заняттях, спрямованих на оволодіння дітьми діями з предметами, на заняттях з образотворчої діяльності.

Спочатку малюкам дають завдання на угруповання предметів. Цьому присвячується ряд занять на різному матеріалі з поступовим наростанням цього розмаїття. Діти групують предмети за величиною, потім за формою і, нарешті, за кольором. Але повторність і поступовість передбачають і більш тонке ускладнення.

Так, спочатку здійснюється угруповання предметів з різко різними сенсорними властивостями (форми або кольору), потім з більш близькими. На одному занятті діти групують предмети круглої і квадратної форми; на наступному вони оперують з предметами круглої і овальної форми, але при цьому зберігаються колір, величина, фактура предметів, тобто задана сенсорна властивість виступає на даному занятті єдиною новою [7].

У плануванні методів навчання маленьких дітей (як всередині кожного заняття, так і від заняття до заняття) чітко проглядається поступовість їх зміни [30]. При проведенні кожного заняття основним методом є безпосередній показ предметів вихователем. Допоміжна роль при цьому належить словесному поясненню. Оскільки маленькій дитині на етапі становлення мовного розвитку складно одночасно сприймати показ предметів, дії з ними і мовну інструкцію, то пояснення повинні бути гранично короткими: кожне зайве слово відволікає малюка від зорового сприйняття [60].

Після загального показу і пояснення вихователь пропонує виконати під його безпосереднім керівництвом фрагмент з всього завдання окремо кожній дитині, надаючи в міру необхідності диференційовану допомогу. У третій частині заняття при самостійному виконанні завдання кожною дитиною педагог дає одиничні вказівки, надає періодичну допомогу і в окремих випадках проводить систематичне індивідуальне навчання. Зміна методів навчання від заняття до заняття відбувається в плані використання більш-менш розгорнутої інструкції. На початкових етапах навчання детально розгорнута інструкція використовується вихователем досить часто [12].

Так, при угрупованні предметів за величиною дитині пропонують [32]:

- 1) подивися уважно на предмет, який дав вихователь;
- 2) подивися на два предмети, покладені в різні сторони (вихователем): спочатку на один, потім на іншій;

3) знову подивися на свій предмет; знайти очима, де у вихователя лежить такий же;

4) показати його вихователю;

5) покласти свій предмет поруч із зразком.

При індивідуальному поясненні, якщо дитина загалом зрозуміла завдання, деякі перераховані ланки розгорнутої інструкції можуть бути опущені та інструкція може виглядати наступним чином:

1) подивися уважно на свою іграшку;

2) тепер подивись, які у мене іграшки;

3) де у мене така ж іграшка, як твоя;

4) поклади свою іграшку разом з такою ж моєю.

По мірі засвоєння матеріалу на заняттях, інструкція поступово може стати зовсім згорнутою:

1) візьми предмет;

2) подивися на мої іграшки;

3) поклади свою іграшку разом з моєю такою ж.

Багатьом дітям починаючи з 1 р. 9 міс-1 р. 10 міс. після спільного пояснення і показу не потрібно додаткових запитань і вказівок при самостійному виконанні завдання. Діти виконують все правильно.

Особливий такт повинен проявлятися при плануванні індивідуальної роботи з дітьми [56]. Важливо пам'ятати, щоб ця робота не перетворилася на додаткові заняття. Завдання педагога полягає в тому, щоб зацікавити і викликати у малюка бажання пограти з дидактичним матеріалом [16]. Не можна заради додаткових занять відривати дитину від цікавих для неї справ. Так, наприклад, якщо дитина відмовляється йти на заняття, то не варто змушувати її займатися ні з першою, ні з другою підгрупою. Після закінчення занять з усіма дітьми дорослий пропонує малюкові сісти за стіл разом з машинкою, з якою він захоплено грав, показати машинку, а потім занурити в неї палички одного

кольору. Дитина охоче обирає предмети заданого кольору і складає їх у кузов машини (завдання на угруповання предметів за кольором).

Особливої уваги потребує аналіз проведених занять [80]. Критерієм може служити оцінка рівня самостійності їх виконання. Деякі діти виконують завдання швидко, без помилок. Основна частина дітей виконує індивідуальні завдання з періодичною допомогою педагога. Вони можуть допускати помилки, виправляти їх або самостійно, або при питанні вихователя “Що у тебе неправильно?”, або при безпосередній участі дорослого, коли той відбирає неправильно розміщені предмети і пропонує дитині знову подивитися, куди їх треба покласти. При цьому діти проявляють більшу активність, виробляючи багаторазові порівняння, зіставлення, що дозволяє якісно засвоїти завдання. Деяким дітям потрібна постійна допомога у вигляді поелементного диктанту [18]. Для малюків, які перебувають на такому рівні виконання завдання, матеріал занять виявляється завищеним. Треба знати причину їх відставання (діти могли хворіти або просто мало відвідувати дитячий заклад). Вихователю важливо простежити успіхи дітей від заняття до заняття.

Перспективне планування занять по сенсорному вихованню має деякі варіанти, якщо неоднаковий віковий склад груп, так само як і рівень нервово-психічного розвитку дітей або ступінь їх організованості [39] (під ступенем організованості в даному випадку розуміється вміння займатися, навчатися на заняттях: слухати пояснення дорослого, виконувати його інструкцію і так далі).

Запропонована наступна методика занять призначена для дітей другого і третього року. Робота починається з групою дітей другого року життя з вересня і ведеться систематично до травня. Однак слід пам'ятати, що в період комплектування груп через складність адаптації дітей до нових умов дані заняття в першій половині вересня можуть не проводитися [36]. Якщо ж основне комплектування групи не закінчене до середини вересня, заняття за запропонованою методикою можна починати з жовтня.

Засвоєння сенсорних еталонів тривалий і складний процес. Засвоїти сенсорний еталон – це значить навчитися правильно називати ту чи іншу властивість. Необхідно мати чіткі уявлення щодо різновидів кожної властивості і, головне, вміти користуватися такими уявленнями для аналізу і виділення властивостей різноманітних предметів у будь-яких ситуаціях [62]. Мова іде про рішення сенсорної культури дітей в області сприйняття форми, розміру, кольорів. Ознайомлення з цими властивостями становить основний зміст сенсорного виховання, бо саме форма, розмір і колір мають певне значення для зорових уявлень щодо предметів і явищ дійсності.

У процесі підготовчої роботи використовуються різні дидактичні ігри, наприклад, «Знайомство з формою предметів». Мета цієї гри – навчити дітей виконувати найпростіші дії з предметами, враховуючи їх форму. Матеріал, необхідний для проведення гри: відерце з кришкою, дрібні зручні предмети різної форми і кольору: пірамідка, кубик, цеглинка, циліндр, грибочок, м'ячик. Подібна гра – «Знайомство з розміром предметів». Мета гри – навчити дітей виконувати найпростіші дії з предметами, враховуючи розмір. Матеріал: велике й маленьке відерце з комплектом різних кубиків (4 великих і 5 маленьких). Висота маленького відерця 10 см, великого – 16 см, розмір великого кубика $4.5 \times 4.5 \times 4.5$, маленького $3 \times 3 \times 3$. Аналогічною є дидактична гра «Знайомство з кольором предметів». Мета гри: накопичувати у дітей кольорові враження, закріплювати елементарні дії з предметами. Матеріал, необхідний для проведення гри: відерце з кришкою, комплект дрібних предметів червоного, жовтого, синього, чорного, помаранчевого й білого кольорів (помідор, лимон, слива, квітка, яйце). Висота відерця 12 см, розмір предметів вкладишів 3-4.5 см. Корисною може виявитись гра «Надівання кілець з великим отвором на стрижень». Мета дидактичної гри: навчити дітей елементарним діям з предметами, удосконалювати координацію рухів рук під зоровим контролем, сформувати у дітей позитивне ставлення до занять. Матеріал для гри: стрижень

20 см, закріплений на основі, 5 кілець однакового кольору діаметром 3-5 см з великим отвором. «Нанизування кілець однакового розміру з маленьким отвором» – гра, яка має на меті навчити дітей діям з предметами, знімати і надівати кільця на стрижень пірамідки. Розвивати координацію рухів рук під зоровим контролем. Матеріали для проведення: однокольорові пірамідки з 5 кілець однакового розміру.

Після підготовчої роботи діти продовжують знайомитися з різноманітними властивостями предметів: розміром, формою, кольором. У більшості випадків вперше діти виконували завдання випадково. На 2-3 році життя задачі сенсорного виховання ускладнюються [61]. У дітей починають накопичуватися уявлення щодо до кольору, форми, розміру та інших властивостей предметів. Важливо, щоб ці уявлення були досить різноманітними. Знайомство дітей з усіма основними різновидами властивостей – основними кольорами (червоний, синій, жовтий, зелений), формами (круг, квадрат, овал, прямокутник).

Ознайомлюючи дітей з різноманітними властивостями предметів, не обов'язково домагатися запам'ятовування й використання їх назв. Головним є те, щоб дитина вмiла враховувати властивості предметів під час дій з ними [54].

Займаючись з дітьми й використовуючи назви форм і кольорів, не обов'язково вимагати заучування від дітей. Достатньо, щоб діти навчились правильно розуміти слова: «форма», «колір», «такий самий». Виняток – ознайомлення з розміром предметів. Розмір не має абсолютного значення. Він сприймається тільки в порівнянні з іншим розміром. Предмет, оцінюється як великий у порівнянні з іншим предметом, який у цьому випадку є маленьким. Щоб привернути увагу дитини раннього віку до властивостей предметів, організовуються такі дії з предметами, внаслідок яких, для отримання потрібного результату треба зіставити предмети за формою, розміром, установити їх збіг чи розбіжність [53]. Таке співвідношення діти спочатку не

можуть виконати зорovo. Тому, накладають предмети один на одний, щоб порівняти за формою і розміром, порівнюючи кольори. Від зовнішніх прийомів зіставлення, діти поступово переходять до зіставлення предметів за допомогою зору. Це давало можливість встановлювати тотожність і різницю за зовнішніми властивостями й між такими предметами, які не можна накласти один на один або прикласти щільно.

В ранньому дитинстві увага малюка мимовільна, навчання на заняттях проводиться в ігровій формі, щоб викликати у дітей цікавість, позитивні емоції [8]. При організації занять з дітьми важливий облік вікових особливостей дітей, відповідний віку обсяг знань. Контроль за динамікою нервово-психічного розвитку дозволяє своєчасно виявити дітей із затримкою сенсорного розвитку.

Показники розвитку відображають послідовність і вікові строки формування умінь, рівень розвитку, який повинен бути досягнутий на кожному віковому етапі. Показниками виступають уміння, які формуються в результаті цілеспрямованого виховного і навчального впливу, тому контроль, що здійснюється за цими показниками, виявляє не тільки рівень розвитку кожної дитини, її здатність до навчання, але й рівень виховної роботи [72].

Для дітей дошкільного віку характерний швидкий темп і нерівномірність, стрибкоподібність розвитку, що призводить до необхідності виділити вікові періоди і в кожному з них виявити лінії розвитку, які організовуються вперше і впливають на подальший розвиток дітей [38]. Саме ці лінії розвитку повинні бути під контролем.

На другому році життя контролюють подальший розвиток розуміння мови і активної мови, сенсорний розвиток, розвиток гри, рухів, навичок. На третьому році перевіряють розвиток активної мови. Не менш важливим є сенсорний розвиток, зокрема, у ході гри.

У зв'язку з інтенсивним темпом розвитку, контроль за нервово-психічним розвитком дітей 1 року життя проводять щомісячно, на 2 році – раз в квартал, на

3 році – раз у півріччя. Розвиток перевіряють у строки наближені до дня народження дитини [67].

У зміст методики сенсорного виховання дітей включається навчання їх розрізняти кольори, форму, розмір як особливу властивість предметів, виховання уваги до цих якостей, що є передумовою формування повноцінних сенсорних уявлень. Розрізняючи велику кількість властивостей предметів, діти відчують труднощі при їх словесному визначенні, але слова-назви «великий», «маленький» вони швидко засвоюють. При орієнтації на слова-назви форми, діти легко засвоюють опредмечені їх визначення: предмет прямокутної форми називають цеглинкою, тощо [55].

Складніше зі словесним визначенням кольору. У дітей 2 років ще не має стійкого зв'язку між сприйняттям кольору і словом, яке означає його [28]. Вони успішно використовують слова-назви кольорів лише в конкретній, знайомій ситуації. Вихователь не повинен вимагати обов'язкового використання слів-назв, корисніше використовувати прийом опредмечування кольору: зелений – це ялинка. Навчання, при цьому, доцільно здійснювати в ігровій формі. Для занять використовуються: кільця, кульки для нанизування, геометричні фігури.

Основними методичними прийомами навчання дітей є [80]:

- наочно-дійсний показ,
- словесні пояснення,
- словесні речення,
- виконання доручень,
- багаторазове виконання вправи (якщо дитині важко виконати дію, вихователь повинен взяти її руку в свою і виконати дію).

До проведення занять з предметами ставляться наступні вимоги [76]:

- підготовка розбірних і вкладних іграшок (кільця, пірамідки);
- посібники, дидактичні іграшки дають дітям після показу дій дорослим;

- перші заняття бажано проводити з невеликими групами дітей (3-4);
- показ дій з розбірною іграшкою повторюється декілька разів, доки дитина не засвоїть порядок рухів і не оволодіє відповідними діями;
- більша частина часу повинна надаватися самостійним діям дітей з предметами; в процесі заняття вихователь допомагає по черзі кожній дитині;
- мова вихователя повинна бути небагатослівною, але слова повинні співвідноситися з предметами і діями, які вони позначають.

Основні вимоги до організації індивідуальних занять [47]:

1. Перш ніж давати інструкцію, слід поспостерігати, чи виявляє дитина цікавість до матеріалу, чи береться розглядати його. Якщо вона цього не робить, вихователь сам запрошує її подивитися, що в нього є для неї. Тут допоможе емоційне, загадкове слово.

2. Інструкція має бути чіткою, лаконічною, зрозумілою, з використанням ігрового прийому. Наприклад: «Подивися, які гарненькі кульки літають! Прив'яжи кожну кульку до ниточки такого самого кольору».

3. Після вказівки дитині надається змога виконати завдання самостійно. Якщо воно їй не по силі, вихователь у спільній діяльності показує, що слід робити (спосіб виконання): «Глянь, яке тут віконечко. (Обводить пальцем і пропонує зробити так малюку). Давай знайдемо таке саме». Якщо дитина після нього виконує завдання, дає їй аналогічне. Тут важливо, щоб вона не просто виконувала завдання, а засвоїла спосіб дії.

4. Якщо дитина впоралася з кількома завданнями однієї групи (скажімо, сприймання кольору), можна перейти до ігор іншої групи (сприймання величини).

5. Не слід намагатися програвати багато ігор на одному занятті, особливо якщо виконання завдання дається дитині нелегко.

6. Якщо дитина постійно відчуває труднощі, варто повернутися назад і з'ясувати, після яких ігрових вправ, котрі вона виконувала легко, почалося гальмування.

7. Якщо наприкінці заняття дитина неспроможна виконати певне завдання, наступне заняття слід починати з нього ж.

8. Якщо наприкінці заняття дитина, зазвичай, не може впоратися із завданням, а на наступному виконує його, це означає, що на цей час у неї накопичується втома, а отже, треба припинити заняття, її помилки – від втоми. Заняття припиняється, коли спостерігаються й інші ознаки втоми. Важливо пам'ятати: дитина може виявляти цікавість до діяльності й водночас бути втомленою. Тривалість роботи залежить від вікових та індивідуальних особливостей дітей і може коливатись від 3 до 15 хвилин.

9. Вихователь повинен створювати на заняттях умови для психологічного комфорту: не робити різких зауважень, не картати, не підганяти; хвалити.

2.2. Методика організації сенсорного виховання дітей дошкільного віку

Особливу роль у сенсорному вихованні відіграють дидактичні ігри. В основу дидактичних ігор та вправ із сенсорного виховання дітей дошкільного віку покладено наступні принципи [20]:

- діяльність дітей має бути цікавою, мотивованою, результативною;
- завдання для сенсорного виховання необхідно тісно пов'язувати з життям. Вони мають не просто тренувати органи чуттів, а й закріплювати знання про довкілля;

- під час виконання практичних завдань слід розвивати мовлення, пам'ять, мислення, відчуття дитини. Подані ігри та вправи можна використовувати з діагностичною та розвивальною метою;
- в організації пізнавальної діяльності малят провідна роль належить дорослому.

Метою спільної діяльності педагога і дитини є оволодіння дитиною з допомогою дорослого способом розв'язання завдання [17]. Але тут важливо не полишати без уваги мотиваційні аспекти, формувати готовність до пізнання. Оволодіння способом дій – основа здібностей. Щоб належно організувати спільну діяльність малят і вихователя, необхідно враховувати наступне.

Складовими будь-якої діяльності виступають мета, мотив і засоби. Засобами є дії, й у діяльності розрізняють два їх види: орієнтувальні та виконавські. Перцептивна дія – вид орієнтувальної. Без цілеспрямованого й систематичного навчання шлях розвитку орієнтувальної дії тривалий і недостатньо керований. За організованого сенсорного виховання вона може бути подана дитині у своїй зовнішній формі відразу як спосіб, що дає змогу визначити шляхи виконання певного практичного завдання. Спосіб складається з операцій. Якщо дитина самостійно не може впоратись із завданням, це означає, що вона не володіє способом його виконання, а отже, вихователь має формувати цей спосіб. Основою, підґрунтям виконання завдання є спосіб глобального співвіднесення. Щоб оволодіти ним, необхідно набути вміння обстежувати предмет. Тобто будь-яка сенсорна дія має бути спрямована на з'ясування, обстеження певних якостей і властивостей предметів та явищ матеріального світу [6].

У формуванні обстежувальних навичок неабияку роль відіграють пальці дитини («Обведи пальчиком віконце, колесо»), рухи руки згори донизу (для відчуття довжини, величини), приспівування (як ведмедик, пташка) тощо. За

рукою рухається око, знімаючи «зліпок» об'єкта. Чим більше органів чуттів бере участь у сприйманні, тим воно повніше й глибше.

Спільна діяльність – це спільні практичні дії. Разом піднесли предмет до вирізу: підходить? Ні, він більший (або менший); або виходить за межі іншого предмета (при накладанні). Поступово метод спроб і помилок замінюється методом «з місця»: «Глянь на це віконце – куди ми покладемо його?» Дитина знімає копію, «зліпок» і послідовно зорозово накладає, співвідносить його з кожним об'єктом, який бере участь у зіставленні.

На жаль, досить часто головною метою навчання є засвоєння дітьми конкретних знань і вмінь, а розвиток відповідних здатностей виступає як його непрямий результат. Це означає, що процес недостатньо керований і залежить від багатьох випадкових моментів. А тому кожна дитина шукає і знаходить різне.

Припущення, що здібності – це різні види орієнтувальних дій, відкриває шлях до побудови майбутньої «педагогіки здібностей». Принцип навчання такий: дитину навчають виконувати потрібну орієнтувальну дію за допомогою зовнішніх прийомів, які згодом стають внутрішнім здобутком особистості [31].

Спільна діяльність відіграє важливу роль в особистісному розвитку дитини. З дорослим вона відчувається надійно, затишно, їй приємно й радісно від спільних дій, від уваги, яку їй дарують. У спільній діяльності – спільний результат, а тому дорослий підтримує дії дитини, і це породжує віру в себе, що надалі буде передумовою формування наполегливості й рішучості.

Якщо звернути уваги на психолого-педагогічну характеристику розвивальних ігор та вправ, то варто зазначити, що сенсорні завдання орієнтовані [62]:

- на сприймання форми;
- на сприймання кольору;

- на сприймання величини;
- на складання предмета з частин;
- на розвиток дотикового сприймання;
- на розвиток просторової орієнтації;
- на розвиток слуху.

Кожна група містить ігри та вправи різної складності. Складність визначається збільшенням кількості вкладок та урізноманітненням їхньої форми, збагаченням відтвореного на малюнку сюжету (чимало завдань виконуються на основі сюжетних малюнків) [41].

Розвивальні ігри сприяють накопиченню чуттєвого досвіду дітей дошкільного віку, формують у них зорові уявлення про предмети та явища дійсності: під час виконання завдань закріплюються знання про колір, форму та величину, збагачується уявлення про розмаїтість об'єктивного світу. Розв'язуючи пізнавальні завдання, дитина використовує їх для аналізу та виокремлення властивостей різних предметів у найрізноманітніших ситуаціях.

Структура – від простого до складного – дає змогу формувати в дітей спосіб дій, необхідний для виконання певного завдання, і вміння переносити його в нові умови. Відомо ж бо, саме широке перенесення способів дій на інші завдання визначає сенсорні здібності дитини [59].

Завдяки систематичній роботі з малятами збагачується їхній чуттєвий досвід, що сприяє згортанню орієнтувальних дій і переходу від зовнішніх прийомів (спроб та помилок) до зіставлення «на око». У свою чергу, ускладнення завдань розширює обсяг уваги [35].

За допомогою розвивальних ігор діти дошкільного віку засвоюють сенсорні еталони, а отже, у них формуються уявлення про основні ознаки кожного предмета. Виконання завдань відповідного спрямування розвиває спостережливість, наочно-дійове мислення, окомір, формує вміння враховувати

властивості предметів під час дії з ними, сприяє розумінню мови дорослого і розвитку власного мовлення дитини, накопиченню і закріпленню словника [79].

Яскравий демонстраційний матеріал, емоційна мова вихователя стимулюють появі інтересу до діяльності. Постійні заохочення дорослого викликають у дитини радість від того, що завдання виконане правильно, породжує впевність у собі [57].

Таким чином сенсорне виховання за умови систематичної творчої роботи складає фундамент загального розвитку дитини та є базовою компетентністю для успішності дитини в закладі дошкільної освіти, школі, подальшому житті.

2.3. Розробка занять щодо сенсорного виховання дітей дошкільного віку

Пропонуємо декілька фрагментів занять, покликаних створити умови і забезпечити процес сенсорного виховання дітей дошкільного віку.

Заняття «Знайомство з формою предметів» має на меті навчити дітей виконувати найпростіші дії з предметами, звертати увагу на сенсорну характеристику іграшок, викликаючи емоційно-позитивний відгук. Матеріал, що необхідний для проведення заняття наступний: відерце з кришкою і дрібні, зручні для захоплення предмети різної форми і кольору: пірамідка, кубик, брусок (цеглинка), грибочок, циліндр, яєчко, м'ячик. Висота відерця – 10-12 см; розмір предметів для вкладання – 3-5 см.

Хід заняття. Дорослий показує дитині відерце, закрите кришкою, і пояснює, що в ньому щось є. Знімаючи кришку, демонструє предмети, що знаходяться у відерці. Вони лежать в такій послідовності, щоб дитина могла дістати спочатку більш стійкі предмети – кубик, брусок, пірамідку, грибочок; потім ті, що катаються – циліндр, яєчко, м'ячик. Педагог пропонує малюкові

опустити руку у відерце і дістати якусь іграшку. Дитина виймає кубик або брусок. Дорослий: «Яка гарна іграшка! Молодець, що дістав її з відерця!» – викликаючи у малюка емоційний відгук. Надавши можливість розглянути кубик, пограти ним, педагог просить малюка покласти його на стіл і звертає увагу на те, що він стоїть стійко. Нагадує, що у відерці є й інші іграшки, можна дістати ще що-небудь.

У процесі заняття дитина накладає кубик на цеглинку і ставить на нього пірамідку або грибочок. За власною ініціативою вона може спробувати накласти один на інший круглий і овальний предмети, осягаючи на практиці, що вони не накладаються, але зате добре катаються. Коли всі предмети будуть розглянуті, можна скласти їх у відерце. Спочатку, дорослий проробляє це сам, потім підключає дитину, далі повністю надає їй ініціативу. Якщо ж малюк пасивний на занятті і не виявляє бажання складати іграшки, педагог може м'яким рухом обхопити руку дитини своєю рукою і таким чином виконати всі необхідні дії. Важливо, щоб у дитини при цьому був гарний настрій. Заняття закінчується складанням всіх іграшок у відерце. Якщо дитина відмовиться, дорослий робить це сам. Особливо вподобану іграшку, наприклад, м'ячик, можна залишити для самостійної гри.

Іноді малюк виявляє бажання знову дістати іграшки. У цьому випадку заняття повторюється. Загальна тривалість заняття не повинна перевищувати 5-8 хв. Заняття може проводитися з одним і тим же матеріалом 3-4 рази. При частковій або повній зміні іграшок воно може бути цікавим більш тривалий період. Дане заняття цікаве і доступне дітям у віці 9 міс. і старше: з малюками першого року життя воно проводиться індивідуально, а починаючи з 1 р. його можна проводити з 2-3 дітьми одночасно.

Заняття «Проштовхування предметів різної форми у відповідні отвори». Мета заняття – навчити дітей звертати увагу на форму предметів, враховувати цю властивість при виконанні елементарних дій з іграшками. Матеріал для

заняття: коробка з отворами різної форми (круглої і квадратної), кубик 4,4x4,4x4,4 см і кулька діаметром 4,5 см. (Куля не повинна проходити в отвір для кубика, а кубик в кругле вікно.)

Хід заняття. Вихователь показує дітям коробку з отворами різної форми. Обводючи рукою круглий отвір, пояснює, що є таке віконце; обводючи квадратний отвір, каже, що є ще й таке віконце. Потім пропонує дітям обвести рукою ці отвори, акцентуючи увагу на тому, що вони різні: таке й таке. Останні слова збігаються з жестом, обвідним форму отворів. Після цього, педагог показує кульку і пояснює, що її можна опустити у віконце. Пропонує дітям пошукати цей отвір. Момент зникнення кульки вихователь супроводжує радісним вигуком: «Нема кульки!», викликаючи у дітей позитивні емоції. Потім показує кубик, а діти знаходять відповідне вікно. При зникненні кубика в квадратному отворі педагог разом з дітьми висловлює радість, задоволення. По черзі діти самі опускають кульку в круглий отвір. Перед тим як дати предмет у руки малюкові, педагог запитує, в який отвір поміститься кулька. Для самостійної роботи кожна дитина отримує коробку з отворами і предмети для проштовхування. Коробка перед малюком розміщується таким чином, щоб праворуч від нього знаходився круглий отвір, оскільки в праву руку дітям спочатку дається кулька.

Враховуючи, що більшість дітей діють правою рукою і опускають предмет у найближчий крайній отвір, можна припустити, що всі малюки виконають цю дію правильно. Таке легке завдання необхідно для створення емоційно-позитивного ставлення до заняття.

Потім вихователь дає кубик, і діти можуть спробувати опустити його в круглий отвір, але, переконавшись у тому, що він туди не проходить, малюк за пропозицією дорослого проштовхує кубик в квадратний віконце. Якщо дитина не знаходить потрібний ракурс, вихователь допомагає, обхоплюючи своєю

рукою її руку і надаючи їй відповідне положення. Таким чином, кубик проштовхується в гніздо заданої форми.

На одному занятті діти можуть виконати завдання 2-3 рази. При повторенні завдання змінюється положення коробки: круглий отвір розміщується ліворуч, і дитині знову дається кулька. За рахунок цього завдання ускладнюється. Якщо діти помиляються у примірянні предметів до отворів, то дорослий спокійно пояснює, що це не те віконце, треба знайти інше. Поступово діти навчаться попередньо приміряти кожен предмет до отворів, вже не намагаючись неодмінно його заштовхнути в перше-ліпше вікно. Подальше вдосконалення дій полягає в тому, що діти без попереднього примірювання, тільки на око, будуть визначати ідентичність форми предметів і отворів.

Для закріплення отриманих знань у самостійній діяльності дітям дають дидактичні посібники, які використовувалися на заняттях. При відборі матеріалу педагог керується проявом інтересу дітей до даних іграшок. Тривалість заняття 5-8 хв.

Фрагмент заняття «Розкладання однорідних предметів, різних за кольором, на дві групи». Мета – навчити дітей фіксувати увагу на колірних властивостях іграшок, сформувані у них найпростіші прийоми встановлення тотожності і відмінності кольору однорідних предметів, навчити розуміти слова колір, такий, не такий, різні. Матеріал для заняття: палички 8 кольорів (червоного, помаранчевого, жовтого, зеленого, синього, фіолетового, чорного, білого). Для підгрупи (8 дітей) необхідно мати 80 паличок (по 10 кожного кольору). Використовуються наступні поєднання кольору: червоний-синій, жовтий-фіолетовий, помаранчевий-зелений, синій-білий, чорний-жовтий.

Хід заняття. Вихователь показує дітям 5 паличок чорного кольору та 5 паличок жовтого кольору, перемішаних довільно, пояснюючи при цьому, що вони різного кольору. Продемонструвавши паличку одного (чорного) кольору, відкладає її в одну сторону. Потім показує предмет іншого кольору (жовтого),

відкладає його в інший бік. Слово-назву кольору вихователь не вимовляє, а вживає слова колір, такий, різні. Взявши в руки ще чорну паличку, вихователь показує її дітям, запитує, куди треба її покласти. Потім прикладає чорну паличку впритул до жовтої і каже, що вони різні. Прикладає чорну паличку до чорної і пояснює, що вона така ж. Так, вихователь розкладає перші дві пари паличок сам. Під час сортування третьої пари предметів вихователь пропонує будь-кому з дітей підійти до свого столу, взяти будь-яку паличку, подивитися, де лежать палички такого ж кольору, і покласти їх разом. Потім пропонує дитині виконати аналогічне завдання з паличкою іншого кольору. Потім діти по черзі розкладають по одній парі паличок на столі вихователя. Для того, щоб всі були забезпечені достатньою кількістю матеріалу, можна взяти інше кольорове поєднання предметів. Після пояснення і показу малюкам роздають індивідуальний матеріал для групування (палички різного кольору і в різноманітних поєднаннях): кожній дитині по 5 предметів одного і 5 іншого кольору, перемішаних довільно. Щоб виключити наслідування один одному при виконанні завдання, дітям, що сидять поруч, дають об'єкти різного кольору. Малюкам, які швидко впоралися із завданням, можна дати для групування ще 10 паличок, але вже інших кольорів. На першому занятті діти розкладають по 20-30 паличок, при цьому кожна дитина оперує з предметами 4-6 кольорів. Заняття проводиться 1 раз протягом 8-10 хв.

Наступні фрагменти заняття пропонуємо до проведення з дітьми третього року життя. «Співвіднесення предметів двох заданих форм і величин при виборі з чотирьох» – заняття, що має на меті навчити дітей вибирати об'єкти двох заданих сенсорних властивостей – величини і форми – з чотирьох можливих; закріплювати вміння співвідносити різноманітні предмети за формою і величиною. Матеріал: 8-10 решіток з вкладишами (з розрахунку 1 комплект на дитину). Комплекти решіток і вкладишів наступних сенсорних характеристик: великі і малі кола, квадрати, прямокутники, трикутники, овали.

Хід заняття. Для виконання завдання діти об'єднуються по двоє. Вихователь складає дві решітки разом поздовжніми сторонами. В одній решітці є 4 великих і 5 маленьких круглих отворів, в іншій – 4 великих і 5 маленьких квадратних отворів. Приєднуються решітки одна до іншої таким чином, щоб отвори однієї величини розташовувалися по діагоналі, а не поруч. Так, якщо крайніми правими виявляться малі квадрати, то лівіше перебуватимуть великі квадрати, верхніми лівими будуть малі кола і верхніми правими – великі кола. Склавши решітки разом, вихователь бере відповідні вкладиші чотирьох різновидів і звертає увагу дітей на те, що сьогодні «дім» (решітки) великий, новий і є багато іграшок (вкладишів). Далі він пояснює, що всі вікна в будинку можна закрити, але спочатку треба подивитися уважно: вікна є великі і маленькі. Вихователь жестом обводить різні отвори, потім пояснює, що вікна різні не тільки за величиною, а й за формою. Показуючи на круглі отвори, вихователь пояснює: «Ось такі, круглі». Продемонструвавши квадратні гнізда, він підкреслює: «Ці віконця ось такі, вони іншої форми». Кличе до свого столу двох дітей, пропонує їм взяти по будь-якому великому предмету, відшукати відповідні віконця і закрити їх, потім маленькими вкладишами цієї ж форми пропонує закрити відповідні отвори.

Поступово до столу вихователя по двоє підходять інші діти і також розміщують спочатку по одному великому і по одному маленькому вкладишу однакової форми. При систематичній роботі за пропонованою методикою, як правило, на заняттях вже немає необхідності в розчленованому обстеженні форми і величини, як це робилося раніше. Процес розглядання вкладишів, потім отворів, їх зіставлення, порівняння протікають швидко. Однак деякі діти можуть потребувати допомоги вихователя, спрямованої на організацію послідовного аналізу властивостей і якостей предметів.

Отже, двом дітям пропонуються 2 решітки, складені поздовжніми сторонами з великими і маленькими круглими і квадратними отворами. Грати

складаються таким чином, щоб праворуч від кожної дитини перебували б великі отвори. По відношенню до загальної площі столу решітки утворюють ромб. Всі вкладиші розміщуються на розі столу, найближчого до обох дітей.

Вихователь пропонує одному з дітей спочатку закривати всі круглі отвори, другому – тільки квадратні отвори обох розмірів. Педагог показує кожній дитині вкладиші і частину загальної решітки, де їх треба розмістити. Малюки відбирають собі задані вкладиші із загального матеріалу, призначеного для двох. Після того як діти розмістять вкладиші у відповідних гніздах, вихователь виймає вкладиші, повертає обидві решітки на 90° і пропонує знову виконати завдання, але вже з іншим поєднанням форми і величини предметів. Грати повертати найкраще в одному і тому ж напрямку, за годинниковою стрілкою. Так, якщо в першому випадку хтось з дітей розміщував круглі вкладиші різної величини, то при повороті грат на 90° він буде оперувати з великими колами і маленькими квадратами. При черговому повороті грат на 90° дитина буде розміщувати малі і великі квадрати. І, нарешті, останній поворот решіток дозволить їй виконати завдання з великими квадратами і малими колами.

Деякі діти можуть виконати завдання дещо гірше, ніж зазвичай, не стільки через ускладнення завдання, скільки через відволікаючих увагу дій партнера. Заняття триває 10-12 хв, проводиться з дітьми 1 раз.

Заняття «Викладання з кольорової мозаїки на тему «Курочка і курчата». Мета заняття – фіксувати увагу дітей на тому, що колір є ознакою різних предметів і може бути використаний для їх позначення. Матеріал: коробки з мозаїкою з восьмикутних елементів (у кожену коробку поміщають 1 елемент білої і 6 елементів жовтої мозаїки), панель з отворами для розміщення елементів мозаїки.

Хід заняття. Вихователь починає заняття з виконання пісеньки «Курчата» (муз. А. Філіпенко, сл. Т. Волгіної):

Вийшла курочка гуляти,
Свіжої травички пощипати.
А за нею малятка –
Жовті курчатка.
Ко-ко-ко-ко, ко-ко-ко,
Не ходіть далеко,
Лапками гребіть,
Зернятка шукайте.
З'їли товстого жука,
Дощового черв'яка.
Випили водиці –
Повне коритце.

Вихователь показує дітям білу мозаїку і каже: «Такого кольору у нас буде курочка». Демонструючи елементи жовтої мозаїки, пояснює: «Такого кольору у нас будуть курчатка». Вихователь розміщує в отворі панелі 1 елемент білої мозаїки і ще раз пояснює, що курочка буде такого кольору. Потім розміщує за курочкою 1 елемент жовтої мозаїки – курчати. Пропонує кому-небудь з дітей підійти до його столу і знайти 1 курчати, взяти його і розмістити на панелі позаду курочки. Якщо дитина виконує завдання невпевнено, то їй допомагають і просять знайти ще курчат. Після того, як всі курчата будуть знайдені і розміщені слідом за курочкою, дітям роздають індивідуальний матеріал для самостійного виконання такого ж завдання. Протягом заняття це завдання вони можуть виконати двічі.

Якщо хто-небудь з дітей допускає помилки при виконанні індивідуального завдання, то вихователь може підказати: «У тебе всі курчатка однакові? Хіба такого кольору курча?», тощо. Заняття триває 8-10 хв, проводиться з дітьми 1 раз.

Наступне заняття – «Викладання з мозаїки на тему «Гуси з гусенятами». Мета заняття – фіксувати увагу дітей на характерних колірних властивостях предметів, вчити чергувати об'єкти за кольором, здійснюючи вибір елементів з заданих кольорів з 5 запропонованих. Матеріал: коробки з мозаїкою з восьмикутних елементів (у кожній коробці 10 елементів жовтої, 10 білої, 5 червоної, 5 синьої, 5 зеленої мозаїки).

Хід заняття. Показуючи дітям елементи синьої мозаїки, вихователь пояснює, що такого кольору буває річка. Потім відбирає всі елементи синьої мозаїки, розміщує їх у лівій частині панелі зверху вниз. Показує 1 елемент білої мозаїки, пояснює, що такого кольору буває гусак. Далі демонструє елемент жовтої мозаїки і теж пояснює, що такого кольору буває гусеня. Розмістивши на панелі елементи білої і жовтої мозаїки по черзі, вихователь каже дітям: «Гусак пішов і гусенят повів». Після цього запрошує до свого столу всіх дітей по черзі і пропонує їм знайти по 1 елементу білої і жовтої мозаїки (гусака з гусеням) та розмістити їх на панелі. Коли всі елементи будуть по черзі розміщені, вихователь читає дітям чотиривірш з вірша М. Клокова «Гуси»:

Білі гуси на річку йдуть,
 Білі гуси гусяток ведуть.
 Білі гуси вийшли на луки,
 Крикнули гуси: «Га-га-га!».

Потім вихователь дає кожній дитині комплект мозаїки для самостійної роботи. Завдання вважається успішно виконаним, якщо дитина чергує об'єкти за кольором самостійно або з незначною допомогою дорослого. У тому випадку, якщо дитині потрібен поелементний диктант, з нею проводиться індивідуальна робота у вільний час. Заняття проводиться 1 раз тривалістю 10-12 хв. У самостійній діяльності під контролем вихователя діти використовують мозаїку восьми кольорів.

2.4. Аналіз результатів експериментального дослідження

З метою аналізу і вдосконалення процесу сенсорного виховання дітей дошкільного віку на базі Дошкільного навчального закладу (ясла-садок) комбінованого типу №18 «Чебурашка» Смілянської міської ради проведено педагогічний експеримент, в якому взяло участь 10 дітей дошкільного віку. Метою педагогічного експерименту постало вивчення процесу сенсорного виховання дітей дошкільного віку засобом дидактичних ігор. Респондентів було розподілено на дві групи: експериментальну і контрольну.

На першому етапі експерименту (констатувальному) проведено діагностику рівня сенсорного виховання. Метою даної діагностики було виявлення рівня сформованості знань про властивості предметів у дітей дошкільного віку. На початку експерименту була вивчена специфіка навчально-виховного процесу дитячого саду, особливості роботи в групах дошкільників. Вивчивши особливості і зміст роботи з формування сенсорної культури в дошкільному дитинстві була проведена діагностика. Для діагностики знань про якість та властивості предметів з дітьми раннього віку використовувалася методика Е. Пилюгіної, яка заснована на завданнях різного типу діяльності. Ми відібрали завдання різного типу діяльності:

- групування предметів;
- вибір за зразком;
- елементарні конструктивні дії.

Перше завдання полягало в наступному: дітям пропонувалися дві смужки гладкого картону 4x18 см червоного і синього кольору і 6 кружечків (3 червоних і 3 синіх). Треба було покласти кружки на «доріжку» так, щоб вони «сховалися». Друге завдання: дітям показували 5 брусків, складених «вежею» (накладених один на інший), одного кольору: червоного або синього. Дитині давали 5 брусків червоного та 5 брусків синього, перемішаних довільно, і

пропонували зробити «вежу» такого ж кольору, як у дорослого. Якщо дитина не могла відібрати предмети відповідного кольору і розмістити їх в заданому порядку, то дорослий детально демонстрував виконання завдання.

Друге завдання, як і попереднє, могло бути виконано по-різному, але найбільш високий рівень його виконання вимагав застосування більш складних дій з кольором, ніж розкладання кружечків на «доріжках»: дитина повинна була співвідносити колір дібраних предметів з кольором зразка, що знаходились від нього на певній відстані. Наступна група завдань передбачала вибір за зразком одного з двох кольорових об'єктів (брусків).

Третє завдання полягало в наступному: дітям давали червоний і синій бруски. Спочатку дитині пропонувався вибір за зразком. Однак при цьому вводилися слова-назви кольору. Показуючи червоний брусок, пояснювали: «Це червоний», – потім давали синій брусок і теж пояснювали: «Це синій». Після того як дитина розглянула предмети, назви повторювалися ще раз. Далі по пред'явленню наочного і словесного зразка дитина знаходила такий же і давала його дорослому.

Четверте завдання супроводжувало словесними інтерпретаціями:

- показуючи дитині жовтий брусок, казали, що це лисичка;
- при показі червоного слідувало пояснення, що це білочка;
- потім дорослий показував дитині жовтий чи червоний брусок і пропонував знайти таку ж «лисичку» або «білочку» у себе. Вибір за зразком пред'являвся дітям по 4 рази.

Для запобігання вироблення реакції на певне місце розташування предмета зверталася увага на те, щоб об'єкти одного і того ж кольору лежали в різних місцях. Якщо при першому пред'явленні завдання червоний брусок лежав праворуч, то при повторному пред'явленні він повинен був знаходитися ліворуч. Завдання вважалось виконаним, якщо дитина у всіх 4 випадках вирішувала його вірно. Якщо вона 1 раз помилялась і 3 рази давала правильні

відповіді, їй знову надавалася можливість виконати завдання 4 рази. Якщо при повторному пред'явленні завдання малюком допускалася одна чи більше помилок, результат вважався негативним.

Наступні завдання припускали елементарні конструктивні дії. Наприклад, дитина будувала башточку з двох кубиків, відтворюючи задане у зразку розташування червоного і жовтого предметів. Завдання давалося 4 рази, щоразу за новим зразком (одному з двох можливих). При розміщенні матеріалу дорослий прагнув упередити можливість випадкового правильного рішення завдання, розміщуючи той об'єкт, який повинен лежати знизу, далі від дитини.

Шосте завдання зводилось до чергування об'єктів за кольором. Педагог розміщував 2 зелених і 2 червоних бруска «доріжкою», чергуючи їх за кольором: червоний, жовтий, червоний, синій. Увага дитини фіксувалося на кольорі предметів. Взявши руку малюка, дорослий доторкався нею до брусків, примовляючи: «Один, другий, один, інший». Різниця в кольорі підкреслювалася інтонаційно. Потім дитині давали 2 червоних і 2 синіх бруска і пропонували зробити таку ж «доріжку». Завдання повторювалося 4 рази і вважалось виконаним в тому випадку, якщо дитина, хоч один раз розміщувала предмети правильно.

При вирішенні завдань різних видів (конструктивного характеру, кольору, форми) у дітей дошкільного віку виявляються різні рівні сформованості знань властивостей предметів і об'єктів. Кожен з 3-х рівнів сенсорного виховання має свою характеристику:

I. Вищий рівень характеризується тим, що дитина виконує завдання правильно, тобто завдання поставлене дорослим вирішується нею успішно, самостійно; допомога дорослого мінімальна.

II. Середній рівень передбачає також позитивне рішення малюком поставленої дорослим завдання; дитина робить менш 2 помилок і справляється із завданням самостійно; пояснення дорослого мають спрямовуючий характер.

Отже, в результаті діагностики рівня сформованості знань про властивості предметів у дітей дошкільного віку були виділені наступні показники, які представлені в діаграмах на рисунках 2.1. і 2.2.

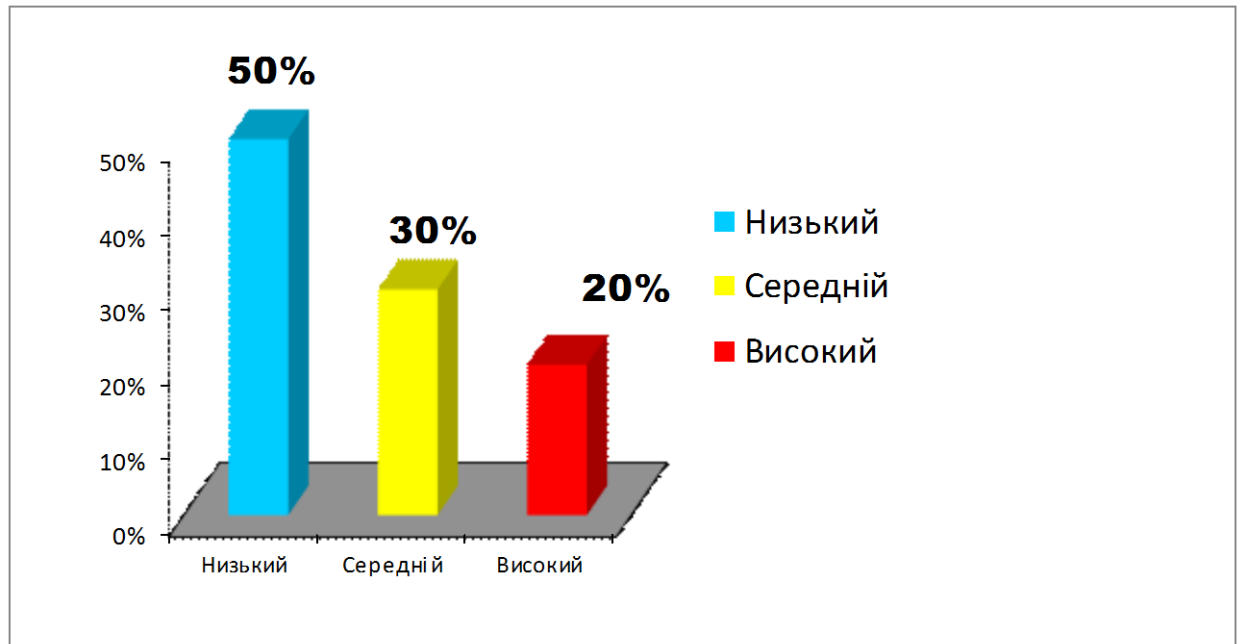

Рис. 2.1. Результати констатувального етапу експерименту (контрольна група)

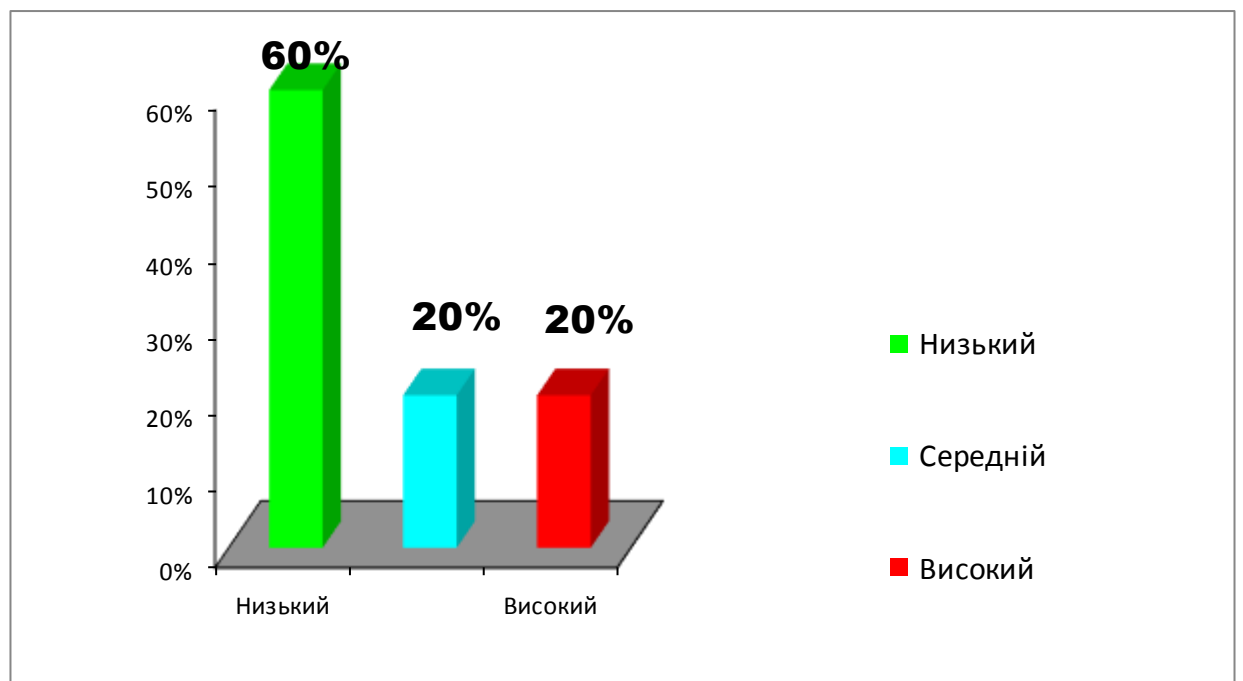

Рис. 2.1. Результати констатувального етапу експерименту (експериментальна група)

До високого рівня сенсорного виховання були віднесені Лера Б., Михайло Р. з контрольної групи і Настя Я. з експериментальної групи. Діти виконували завдання правильно, тобто завдання поставлене дорослим вирішувалася успішно, самостійно. До виконання завдання малюки поставилися з живим інтересом.

До середнього рівня сенсорного виховання належать Маргарита Р. з контрольної групи і Маша Г. з експериментальної групи. Ці діти в більшості випадків справлялися із завданнями самостійно, але робили помилки. Була потрібна допомога педагога направляючого характеру.

До низького рівня сенсорного виховання належать Денис Ш., Дмитро Б. з контрольної групи і Поля П., Дмитро Х. і Кирило С. з експериментальної групи. Ці діти ніяк не вирішували поставлені завдання, допускали багато помилок і переходили до елементарної гри з предметами. Наприклад, Денис Ш. приступивши до виконання завдання став грати з предметами, на запитання вихователя: «Що трапилося? Чому ти так робиш?», він відповідав: «Я не хочу робити. Я буду грати».

Отже, ґрунтуючись на результатах діагностики, яка продемонструвала незначну кількість дітей з високим рівнем сенсорного виховання, і значну кількість дітей з низьким рівнем сенсорного виховання, був зроблений висновок про необхідність проведення подальшої роботи для сенсорного виховання дітей дошкільного віку за допомогою дидактичних ігор, спрямованих на поліпшення засвоєння знань про властивості предметів.

2.5. Організація процесу формування сенсорної сфери у дітей дошкільного віку

Метою другого (формувального) етапу педагогічного експерименту була цілеспрямована робота з сенсорного виховання дітей дошкільного віку.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з властивостями предметів починається з їх безпосереднього обстеження, в процесі якого малюки вчать розрізняти такі властивості предметів і явищ, як величина, форма, колір. Знайомлячись з основними властивостями і їх словесними позначеннями дитина легше орієнтується в навколишньому світі [11].

Накопичення сенсорного досвіду відбувається на систематичних заняттях, які побудовані на використанні дидактичних ігор і вправ. Потрібно зазначити, що опановуючи еталонною системою, дитина отримує набір мірок, еталонів, з якими вона може зіставити будь-яку знов сприйняту якість і дати їй належне визначення [45]. Поступово дитина опановує назви еталонів. Дітей вчать застосовувати вивчені еталони якостей для аналізу предметів, вчать порівнювати предмет з еталоном, помічати подібність і відмінність. Це дозволяє бачити особливість предметів, бачити відоме в новому, відносити предмети до груп за різними якостями. Оволодіння еталоном підвищує ефективність розумової діяльності дитини: формує процес узагальнення на чуттєвій основі (еталон), поглиблює процеси аналізу, узагальнення на основі володіння еталоном. В результаті оволодіння в процесі навчання системами перцептивних дій і системами еталонів діти отримують широкі можливості для орієнтування в навколишній дійсності [69]. Особлива роль в сенсорному вихованні дітей належить природі, адже природа – невичерпне джерело вражень та радісних переживань для дитини.

Важливим засобом сенсорного розвитку дитини являється спостереження [77]. Спостерігаючи в природних умовах, дитина може познайомитися з якостями предметів, їх формою, величиною, кольором. Проте визначити їх самотійно малюк не може. Дитина навчилася тільки дивитися, але не бачити; слухати, але не чути. Тому їй треба навчити виділяти якості предметів навколишнього оточення. Пізнання природного оточення, спочатку, здійснюється чуттєвим шляхом, за допомогою зору, слуху, дотику, нюху. Так

під час спостереження малюки вчать розрізняти забарвлення листя, а сприймання буде більше яскравіше, якщо вихователь запропонує послухати шарудіння опадаючого листя. Чим більше органів чуття «залучено» в пізнанні, тим більше ознак і властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, а отже, тим багатшими стають її уявлення. На основі таких уявлень виникають розумові процеси, уява, формуються естетичні почуття. Сенсорний розвиток має здійснюватися у тісному зв'язку з навчанням дитини тих видів діяльності, в ході яких вона повинна враховувати і відтворювати властивості предметів (малювання, ліплення, конструювання). Саме у цих видах діяльності перед дітьми виникає необхідність сприймати предмети якомога точніше, повніше, виробляється вміння обмацувати, оглядати предмети у певній послідовності. Вказівки дорослих допомагають дитині виділяти відповідні предмети або частини, помічати подібність і відмінність.

В ході експериментальної роботи нам належало з'ясувати коли, як і в якій послідовності починають діти розрізняти властивості предметів, чи залежить практичне орієнтування в якостях предметів від їх словесного позначення, перш за все від слів-назв величини, форми, кольору, від характеру діяльності дитини з цими предметами.

Грунтуючись на результатах діагностики, що показала незначну кількість дітей з високим рівнем сенсорного виховання (Настя Я.), і значну кількість дітей з низьким рівнем сенсорного виховання (Поля П., Дмитро Х. і Кирило С.) в експериментальній групі дітей, був зроблений висновок про необхідність проведення подальшої роботи для сенсорного виховання дітей дошкільного віку за допомогою дидактичних ігор, спрямованих на поліпшення засвоєння знань про властивості предметів. Гра – універсальний спосіб виховання і навчання дитини. Ігри, що розвивають сенсорне сприйняття, дуже потрібні малюку раннього віку. Вони приносять в життя дитини радість, інтерес, упевненість у собі і своїх можливостях. Ігри, в яких використовуються дії з предметами,

розвивають не тільки рух, а й сприйняття, увагу, мислення і мову дитини. Уміле, ненав'язливе керівництво педагога діями малюка дозволяє дитині перейти від примітивного маніпулювання для виконання різноманітних практичних дій з урахуванням величини і форми предметів. Для розвиваючих ігор з малюками потрібно використовувати різні збірні іграшки (вкладки, пірамідки, куби, тощо), які вимагають співвідношення властивостей декількох деталей.

Дидактичні гри необхідні для розвитку пізнавальних процесів (уяви, пам'яті, спостережливості, сприйняття, кмітливості, швидкості мислення і т.д.). Дитину приваблює в дидактичній грі не повчальний характер, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, домогтися результату, виграти. Можливість навчати маленьких дітей за допомогою активної, цікавої для них діяльності – відмінна особливість дидактичних ігор. Організація і проведення таких ігор здійснюється під керівництвом педагога.

Для організації навчально-ігрової діяльності дитини використовується 5 видів дидактичних іграшок: для нанизування (різні пірамідки); для викладання; об'ємні геометричні; різні форми (конуси, куби, циліндри); збірно-розбірні (мотрійки), а також предмети та іграшки спеціально підібрані за будь-якими якостями. Цінність дидактичної гри полягає ще й у тому, що завдяки закладеному в ній елементу самоконтролю, вона дозволяє організувати більш-менш самостійну діяльність маленьких дітей, розвивати уміння грати поруч з іншими, не заважаючи їм.

У ході даної роботи з'ясувалося, що запам'ятовування назв кольору протікає у більшості дітей надзвичайно повільно і зі значними труднощами. Індивідуальні відмінності у швидкості засвоєння назв кольору, так само як і форми предметів, залежать значною мірою від віку дітей та асоціативних зв'язків з особистого досвіду дитини.

При вирішенні завдань різних типів діти виявляють різний рівень орієнтування на колірні властивості об'єктів. Так наприклад, для дітей експериментальної групи більш доступними є завдання на групування предметів ідентичного кольору. Значно гірше вони орієнтуються на колірні властивості при виборі за зразком (завдання № 3). Рішення найелементарніших конструктивних завдань здійснюється без всякого орієнтування на сенсорні властивості предметів.

Завдання на вибір за зразком успішно виконується тільки тими дітьми, які систематично здійснюють зіставлення кольору об'єктів з кольором зразка. Таке зіставлення представляє для дітей значні труднощі. Наприклад, одні діти (Поля П. і Дмитро Х.) продовжують виявляти вибіркоче ставлення до кольору, вказуючи щоразу предмет одного й того ж кольору, безвідносно до кольору зразка. Інші (наприклад, Кирило С.) виявляють реакцію на місце розташування предмета. Нерідко після першого правильного вибору малюк «втрачає» завдання і переходить до простого маніпулювання предметами.

Спостерігається і випадкове вживання слів – назви кольору, коли дорослий, запитавши у дитини: «Навіщо ти береш сумку?» отримує відповідь: «На всяк випадок». Подальші запитання дорослого: «На який випадок?» призводять до роз'яснення дитини: «На блакитний» (Наприклад, Денис Ш. з контрольної групи).

При виконанні завдань конструктивного типу дітям складно здійснити одночасно орієнтування на дві ознаки: просторове розташування і колір. Наприклад, діти контрольної групи (Денис Ш. і Дмитро Б.) і діти експериментальної групи (Кирило С. і Дмитро Х.) не змогли впоратися із завданням №6, бо, відтворюючи просторове розташування, визначене в зразку, вони, як правило, не звертали увагу на колір об'єктів, а наполегливі вказівки дорослого приводили їх до дезорганізації діяльності (діти починали грати з предметами, абсолютно не орієнтуючись на зразок).

Зміна колірної тональності об'єктів, з якими діє дитина (в тих межах, в яких воно описано в наведених завданнях), не має значення для орієнтування на колір. Це свідчить про високий рівень кольорового розрізнення у дітей дошкільного віку.

Сприйняття кольору удосконалюється з віком. Це підтверджується рішенням всіх типів завдань, що вимагають орієнтування на колірні властивості предметів. Найбільш яскраво це демонструють завдання на вибір кольору за зразком без назви кольору (завдання № 4): їх майже не вирішують діти до 3-х років (Кирило С., Денис Ш.), вирішують приблизно діти віком 2р.6 міс.-3роки (Дмитро Х., Дмитро Б.) і старше 3 років (Настя Я., Лера Б., Маргарита Р.). Перевага одного з кольорів властива, в основному, для дітей молодшого віку; діти ж старшої підгрупи виконують усі завдання, як правило, шляхом ретельного звірення об'єктів між собою і зі зразком.

Якщо говорити про особливості сприйняття форми, то слід зазначити, що вибір за зразком однорідних предметів заданої форми для дітей складніше, ніж співвіднесення різнорідних предметів, що здійснюється в основному шляхом проб і помилок. Особливе значення в практичному орієнтуванні дітей дошкільного віку має оволодіння способами обстеження форми. Основна роль при цьому відводиться таким методам, як співробітництво з дорослим, обведення контуру предмета рукою дитини, що спрямовується дорослим, з наступним переходом до самостійного обведення контуру предмета і потім чисто зорового аналізу властивостей.

Для здійснення сенсорного виховання використовуємо перспективне планування сенсорного виховання закладу дошкільної освіти, проводимо сенсорні заняття (додаток А) та ігри (додаток Б). З метою покращення результатів, активно співпрацюємо в цьому напрямку з батьками (додаток В). Також нами була проведена систематична робота з допомогою наступних

У контрольній групі до категорії дітей з високим рівнем сенсорного виховання віднесені Лера Б., Михайло Р.; до середнього рівня – Маргарита Р. і Денис Ш.; до низького рівня – Блажко Д.

Таблиця 2.4. Результати формувального етапу експерименту (експериментальна група)

Ім'я, вік дитини	Показники активності						Показники активності
	1	2	3	4	5	6	
1. Настя Я., 3р.1м.	3	3	3	3	3	3	Високий
2. Поля П., 2р. 6м.	2	2	2	2	2	3	Середній
3. Маша Г., 4р.7м.	3	3	3	3	3	3	Високий
4. Дмитро Х., 2р.9м.	3	3	3	2	2	3	Високий
5. Кирило С., 2р.11 м.	2	2	2	2	2	2	Середній

В експериментальній групі до категорії дітей з високим рівнем сенсорного виховання відносяться Настя Я., Маша Г. і Дмитро Х.; з середнім рівнем – Поля П. і Кирило С. Дітей з низьким рівнем сенсорного виховання не виявлено. Отже, в результаті контрольної діагностики рівня сформованості знань про властивості предметів у дітей дошкільного віку контрольної та експериментальної груп були виділені наступні показники, які представлені на діаграмах 2.3. і 2.4.

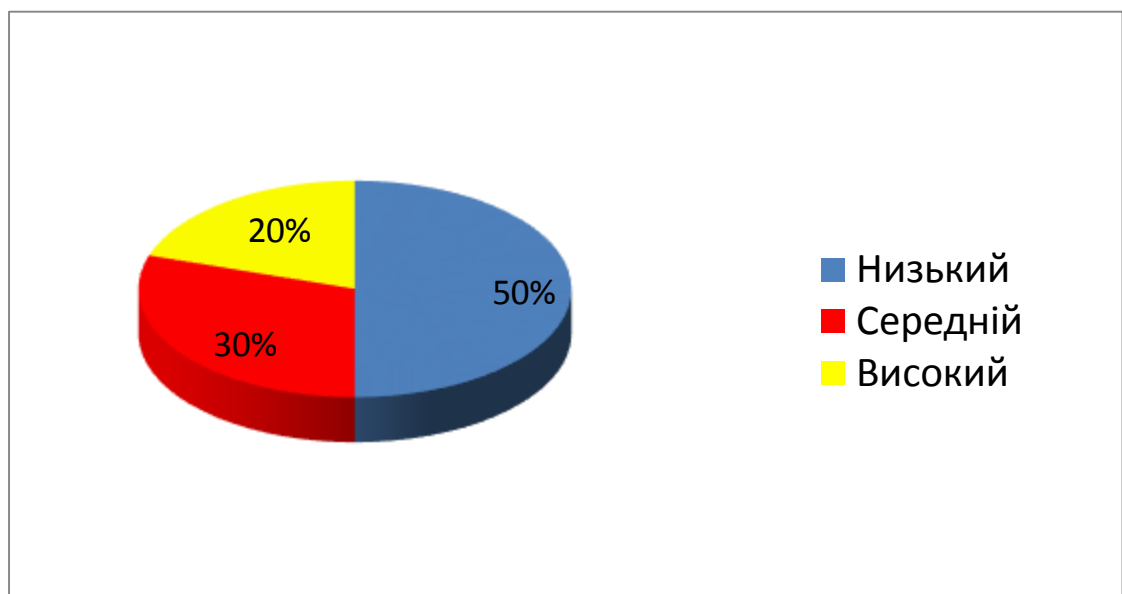

Рис. 3.3. Результати формувального етапу експерименту (контрольна група)

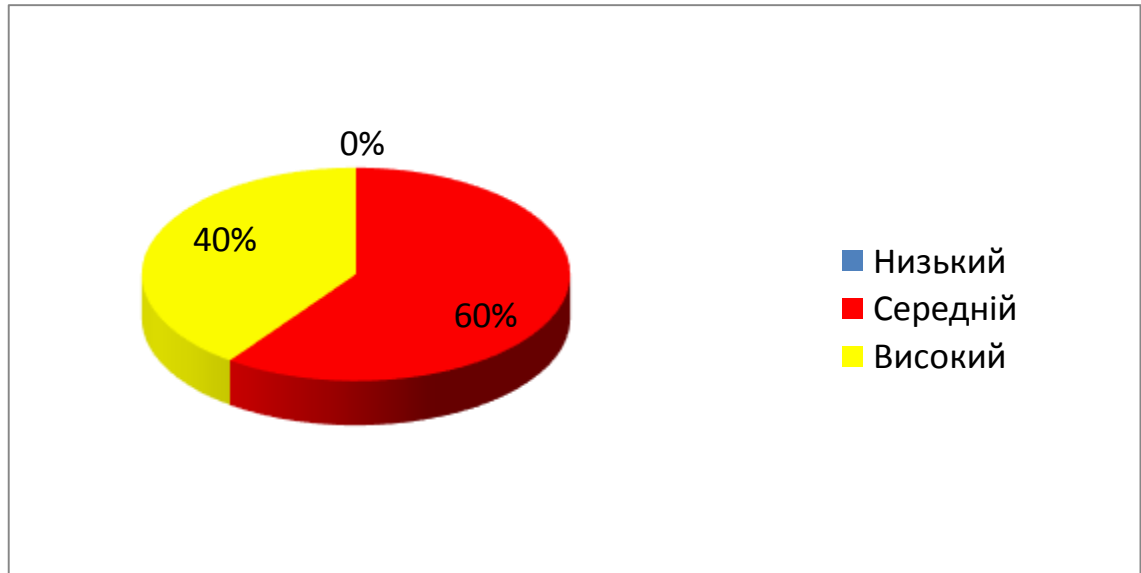

Рис. 3.4. Результати формувального етапу експерименту (експериментальна група)

Узагальнимо, що процес сенсорного виховання дітей дошкільного віку проходить успішно при дотриманні педагогічних умов та використанні відповідної системи дидактичних ігор і вправ.

У ході констатувального етапу експерименту була проведена діагностика рівня сенсорної виховання дітей дошкільного віку. Дані діагностики виявили необхідність проведення спеціальної роботи з формування у дітей уявлень про властивості предметів: величиною, кольору, форми. Формування уявлень еталонної системи у дітей експериментальної групи проводилося з використанням дидактичних ігор. У ході експерименту була відзначена висока пізнавальна активність дітей, інтерес до вивчення властивостей предметів.

На третьому етапі була проведена контрольна діагностика та підбито підсумки проведеної роботи. В ході контрольної діагностики була відзначена позитивна динаміка у розвитку уявлень у дітей експериментальної групи дошкільного віку про колір, форму, величину завдяки використанню спеціально підібраних дидактичних ігор. В процесі даного дослідження було вивчено процес використання дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей

дошкільного віку. У теоретичній частині була надана загальна характеристика проблеми виховання сенсорної культури, вивчено значення дидактичної гри в сенсорному вихованні дитини дошкільного віку, визначена можливість вирішення завдань сенсорного виховання при використанні дидактичних ігор. У практичній частині даного дослідження ми переконалися, що дидактична гра сприяє розвитку уявлень у малюків про властивості предметів.

Сучасна теорія сенсорного виховання включає все різноманіття сенсорних характеристик навколишнього світу, а також узагальнені способи обстеження предметів, їх якостей, властивостей, відносин, тобто перцептивні дії, систему дослідницьких дій, систему еталонів, якими оволодівають діти [52]. Тому завдання сенсорного виховання – своєчасно навчити дитину цим діям є актуальною і дієвою, а узагальнені способи обстеження предметів мають важливе значення для формування операцій порівняння, узагальнення, для розгортання розумових процесів і гармонійного розвитку дитини дошкільного віку загалом.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 2

Сенсорне виховання – це цілеспрямоване удосконалення, розвиток у дітей сенсорних процесів (відчуття, сприйняття і уявлення); сенсорні еталони – уявлення, які склалися в суспільстві про основні якості предметів (колір, форма, величина, висота звука і т. ін.). Поступове ознайомлення дітей з різними видами сенсорних еталонів та їх систематизація – одне з найважливіших завдань сенсорного виховання в дошкільному віці. Його основою має бути організація дорослими таких освітніх умов, що сприятимуть діям дітей з обстеження та запам'ятовування основних різновидів кожної властивості, що здійснюється передусім у процесі їх навчання малюванню, конструюванню, ліпленню та ін.

Паралельно дитина засвоює слова, що означають основні різновиди властивостей предметів. Слово-назва закріплює сенсорний еталон, дає змогу точніше й усвідомленіше його застосовувати. Але це можливо за умови, що слова-назви вводяться на основі власних дій дитини з обстеження та використання відповідних еталонів. Ефективним засобом підвищення рівня сенсорного виховання є дидактична гра, дібрана відповідно до вікових, психологічних і фізичних особливостей дитини дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукової літератури в розрізі досліджуваного феномену дозволив з'ясувати, що сенсорне виховання – це цілеспрямоване удосконалення, розвиток у дітей сукупності сенсорних процесів (відчуття, сприйняття і уявлення), формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину. Концептуальним вважаємо визначення сенсорних еталонів – уявлень, які склалися в суспільстві про основні якості предметів. Поступове ознайомлення дітей з різними видами сенсорних еталонів та їх систематизація – одне з надважливих завдань сенсорного виховання в дошкільному віці. Його основою має слугувати організація дорослими (педагогами й батьками) дій дітей з обстеження та запам'ятовування основних різновидів кожної властивості, що здійснюється, передусім, у процесі їх провідної діяльності – гри. Так дитина паралельно засвоює слова, що означають основні різновиди властивостей предметів, а слово-назва закріплює сенсорний еталон, дає змогу точніше й усвідомленіше його застосовувати. Але це можливо за умови, що слова-назви вводяться на основі власних дій дитини з обстеження та використання відповідних еталонів, чому беззаперечно сприяє використання дидактичної гри у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку.

Гра – це особливий вид діяльності дошкільника, що завжди носить творчий характер. Дитину приваблює в дидактичній грі не повчальний характер, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, домогтися результату, виграти. Можливість навчати маленьких дітей за допомогою активної, цікавої для них діяльності – відмінна особливість дидактичних ігор. Дидактичні ігри можуть проводитися поза заняттям або бути складовою частиною занять, але головна їх функція залишається незмінною: вони навчають і закріплюють знання дітей дошкільного віку в ігровій формі. Дидактичні ігри та вправи для дітей доцільно проводити послідовно, систематично, відмежовуючи завдання, що передбачають роботу з різними властивостями предметів. У напрямі

сенсорного виховання дітей дошкільного віку дидактичні ігри й вправи покликані удосконалити сприйняття дитиною характерних ознак предметів.

Сучасна методика сенсорного виховання спрямована, передусім, на формування пізнавальної активності дитини. Для цього вона повинна володіти процедурою обстеження залежно від його мети. Під час організації діяльності дошкільників виокремлюють такі головні моменти: сприймання цілісного предмета, створення загального враження про нього; виокремлення основних частин предмета, визначення їх властивостей; визначення просторового розміщення одних частин відносно інших; виокремлення дрібніших частин предмета і з'ясування їх просторового розміщення щодо основних; повторне цілісне сприймання предмета, закріплення враження.

На заняттях по сенсорному вихованню кожним завданням передбачено вирішення сенсорних завдань за наявності у дітей різних умінь і навичок. У свою чергу, на цих же заняттях діти набувають нові знання, вміння, які використовуються ними в інших видах діяльності. Сенсорне виховання планується в тісному взаємозв'язку з усіма іншими розділами роботи і відповідно до віку, навичок й рівня інтелектуального розвитку дошкільника.

Наукова розвідка дозволила обґрунтувати й довести ефективність низки педагогічних умов використання дидактичної гри у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку, зокрема, наступних: забезпечення взаємозв'язку навчальної та ігрової діяльності у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку; реалізація структурних складових дидактичної гри під час сенсорного виховання відповідно до вікових показників розвитку дітей дошкільного віку; колективне та індивідуальне відслідковування навчального та ігрового результату; системність та систематичність використання дидактичних ігор; застосування дидактичних ігор у позанавчальний час.

З метою аналізу і вдосконалення процесу сенсорного виховання дітей дошкільного віку на базі Дошкільного навчального закладу (ясла-садок)

комбінованого типу №18 «Чебурашка» Смілянської міської ради проведено педагогічний експеримент, в якому взяло участь 10 дітей дошкільного віку. Метою педагогічного експерименту постало вивчення ефективності педагогічних умов щодо сенсорного виховання дітей дошкільного віку засобами дидактичних ігор.

Грунтуючись на результатах діагностики, яка продемонструвала незначну кількість дітей з високим рівнем сенсорного виховання (20% респондентів), і значну кількість дітей з низьким рівнем сенсорного виховання (50% респондентів), був зроблений висновок про необхідність проведення подальшої роботи і впровадження педагогічних умов для вдосконалення процесу сенсорного виховання дітей дошкільного віку за допомогою дидактичних ігор, спрямованих на поліпшення засвоєння знань про властивості предметів.

Для удосконалення процесу сенсорного виховання залучено перспективне планування закладу дошкільної освіти, проведено низку занять та ігор спрямованих на сенсорний розвиток дітей дошкільного віку. З метою покращення результатів означеного напрямку здійснювалась активна співпраця з батьками, а з дітьми проводилася запланована робота практичного характеру.

Перебіг формувального етапу експерименту та результати контрольного зрізу довели, що дидактичні ігри змістом, формою організації, правилами і результативністю сприяють формуванню у дітей умінь аналізувати, порівнювати, зіставляти, виділяти ознаки предметів. Також відзначено, що в результаті проведеної роботи з дітьми дошкільного віку якісно покращились кількісні показники рівня їх сенсорного виховання. Узагальнимо, що процес сенсорного виховання дітей дошкільного віку відбувається ефективно при дотриманні запропонованих педагогічних умов та використанні відповідної системи дидактичних ігор і вправ на заняттях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтхауз Д. Колір, форма, кількість: досвід роботи з розвитку пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку / Укр. пер. з нім. під редакцією В.В. Юршайкіна. Москва : Просвещение, 2004. 64 с.
2. Артемова Л. В. Дидактичні ігри і вправи в дитячому садку : учебное пособие / Л.В. Артемова, О.П. Янківська. Київ : Радянська школа, 1987. 126 с.
3. Бауер Т. Психічний розвиток немовляти. Пер. з англ. А.Б. Леонової. 2-е вид. Москва : Прогрес, 2014. 319 с.
4. Башаевой Т. В. Розвиток сприйняття в дітей. Форма, колір, звук. Попул. посібник для батьків та педагогів. Ярославль: Академія розвитку, 2007. 237 с.
5. Біне А. Вимірювання розумових здібностей / Пер. з франц. Санкт-Петербург : Дельта, 2009. 431 с.
6. Венгер Л. А. Виховання сенсорної культури дитини від народження до 6 років: кн. для вихователя дит. саду / Л.А.Венгеров, Е.Г. Пілюгіна, Н.Б. Венгер. Під ред. Л.А. Венгера. Москва : Просвещение, 2005. 144 с.
7. Венгер Л. А., Пілюгіна З.Г., Зенгер Н.Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка. Москва : Просвещение, 2008. 218 с.
8. Веселка: Програма та керівництво для вихователів 1-й молодшої групи дитячого саду. Москва : Просвещение, 2003. 224 с.
9. Виготський Л. С. Педагогічна психологія / За ред. В.В. Давидова. Москва : Педагогіка, 2001. 480 с.
10. Виховання дітей раннього віку: посібник для вихователів дитячого саду і батьків / Є.О. Смирнова, М.М. Авдєєва, Л.Н. Галігузова и др. Москва : Просвещение, 2006. 158 с.
11. Виховання і навчання дітей раннього віку / Під ред. Л. Н. Павлової. Москва, 2006. 211 с.

12. Виховання і навчання дітей раннього віку: кн. для вихователя дит. саду / Т.М. Фонарьов, С.Л. Новосьолова, Л.І. Каплан та ін: Під ред. Л.М. Павлової. Москва : Просвещение, 2006. 176 с.
13. Виховання та розвиток дітей раннього віку: Посібник для вихователя дит. саду / В.В. Гербова, Р.Г. Казакова, І.М. Кононова та ін; / Под ред. Г.М. Ляміній. Москва : Просвещение, 2000. 224 с.
14. Внук О. Д. Сенсорний розвиток дітей раннього віку / О.Д. Внук // Дошкільний навчальний заклад. 2011. № 8. С. 29-32.
15. Водолага Н. В. Шляхи розвитку пізнавальних здібностей старших дошкільників // Дошкільна освіта. 2003, №2. С.16-21.
16. Галанова Т. В. Розвиваючі ігри з малятами до 3-х років. Популярне посібник для батьків та педагогів. Ярославль: Академія розвитку, 2006. 240 с.
17. Галігузова Л. М., Смірнова Є.О. Сходи спілкування: від року до семи років. Москва : Просвещение, 2002. 142 с.
18. Гальперін Л. Я. Навчання та розумовий розвиток у дошкільному віці // Психологія як об'єктивна наука. Москва, 2008. С. 357-389.
19. Гурського Г. Якого кольору? Якої форми? (Робота з розвитку сприймання в групах дітей раннього віку) // Дитячий садок. 2002. №4. С. 78-83.
20. Дидактичні ігри і заняття з дітьми раннього віку: посібник для вихователя дит. саду / Є.В. Зворигіна та ін; під ред. С.Н. Новосьолової. Москва : Просвещение, 2005. 144 с.
21. Дошкільна педагогічна психологія / за ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ : «Вища школа», 2007. 294 с.
22. Дубровіна І. В. Психологія: підручник для студ. середовищ. пед. навч. закладів. Москва : Видавничий центр "Академія", 2002. 464 с.
23. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія (курс лекцій і практикум): навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О., 2006. 320 с.

24. Дьяченко О. Дошкільний вік: психологічні підстави освітньої роботи з розвитку здібностей // Дошкільне виховання. 2015. № 1. С. 46-50.
25. Ельконін Д. Б. Психологія гри. 2 изд. Москва : Владос, 2009. 359 с.
26. Жічкіна А. Значущість гри в розвитку людини // Дошкільне виховання. 2002. № 4. С. 2-6.
27. Забрамная С. Д. Від діагностики до розвитку: матеріал для психолого-пед. вивчення дітей в дошкільному закладі і поч. класах шкіл. Москва : Нова школа, 2016. 64 с.
28. Запорожець А. В. Сенсорне виховання дошкільнят. Москва : Просвітництво, 2003. 365 с.
29. Ільїна М. Н. Розвиток дитини від першого дня життя до шести років: тести і розвиваючі вправи. Санкт-Петербург : Дельта, 2001. 159 с.
30. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І.М. Дичківська. Київ: Академвидав, 2004. 351 с.
31. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкільна педагогіка: Навч. посібник для студентів пед. навч. закладів. 3-е вид., доп. Київ : Видавничий центр "Академія", 2001. 416 с.
32. Колір. Форма. Величина. Число : для кожної дитини, родини, вихователя, вчителя / Л.В. Артемова. Київ : Томіріс, 2017. 176 с.
33. Колядіна А.Л. Розвиваємо інтелект змалку (з досвіду роботи) // Дитячий садок. 2001. №10. С. 52-57.
34. Котлевская В. В. Дошкільна педагогіка. Розвиток мови і інтелекту в іграх, тренінгах, тестах. Ростов-на-Дону : Фенікс, 2002. 247 с.
35. Кроха: Посібник з виховання, навчання і розвитку дітей до трьох років / Г.Г. Григор'єва, Н.П. Кочетова та ін. 3-е изд., перероб. Москва : Просвещение, 2000. 256 с.
36. Крутецкий В. А. Психологія: Навч. для учнів пед. училищ. Вид. 2-е, перероб. і доп. Москва : Просвещение, 2016. 336 с.

37. Малікова Ю. В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого / Ю. В. Малікова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наукових праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2000. № 3-4. С. 151–153.

38. Математика для навчання дітей у дитячому садку і будинку. "У-Факторія" Єкатеринбург, 2008, 135 с.

39. Морозова О., Тихеева И. Дошкольный возраст: сенсорное развитие и воспитание // Дошкольное воспитание. 1993. № 5. С. 54-55.

40. Мусевич В. С. Феномени сенсорного розвитку дітей: підручник для студ. вузів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2014. 210 с.

41. Мухіна В. С. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини // Вікова психологія. Дитинство. Отроцтво. Юність. Хрестоматія: навчальний посібник для студентів пед. вузів / Упоряд. Мухіна В.С., Хвостов А.А. Москва : Академія, 2019. С. 211-218.

42. Немов Р.С. Психологія: Навч. для студ. вищ. пед. навч. закладів: У 3 кн. 4-е вид. Москва : Гуманіст. вид. Центр ВЛАДОС, 2001. Кн. 1: Загальні основи психології. 688 с.

43. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Олійник Лія Миколаївна. Київ, 2005. 209 с.

44. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навч. посіб. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.

45. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва / Н. Сех // Молодь і ринок. 2018. № 9. С. 150-154.

46. Пере-Клерман О.М. Роль соціальних взаємодій в розвитку інтелекту дітей / Пер. з фр. А.Л. Шаталова Москва : Педагогіка, 2014. 284 с.

47. Пізнавальні процеси і здібності в навчанні: Навч. посібник для студентів пед. ін-тів / За ред. В.Д. Шадрикова, Н.П. Анісімова та ін; Москва : Просвещение, 2010. 142 с.
48. Пілюгіна В. А. Сенсорні здібності малюка: ігри на розвиток сприйняття кольору, форми, величини у дітей раннього віку: кн. для вихователів дит. саду і батьків. Москва : Просвіта: АТ «Учбов. Мет.», 2016. 112 с.
49. Плеханов А., Писарев Д. Поважати людську особистість у своїй дитині // Дошкільне виховання № 1, 2011, Москва, Просвещение. С. 54-57.
50. Подд'яков Н. Дитина-дошкільник: проблеми психічного розвитку і саморозвитку // Дошкільне виховання. 2008. № 12. С. 68-74.
51. Половенко О. Л. Заняття по сенсорному вихованню (з дітьми раннього віку): посібник для вихователів дит. садка. Київ : Знання, 2013. 96 с.
52. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: [навч. посіб. для студ.вищ. навч. закладів] / Т. І. Поніманська. Київ : «Академ-видав», 2006. 456 с.
53. Попова С. В. Виховання та розвиток дітей раннього віку: Учеб. метод. посібник з дошкільної педагогіки для студентів-заочників фак. дошкільн. виховання пед. інститутів. Москва : Просвещение, 2014. 64 с.
54. Психология и педагогика игры дошкольника : материалы симпозиума / ред.: А. В. Запорожец, А. П. Усова. Москва : Просвещение, 2016. 351 с.
55. Психологія дошкільника. Хрестоматія для пед. навч. заведень / Под ред. Урунтаева Р.А. Москва : Изд. Центр «Академія», 2017. 337 с.
56. Ранній вік (від року до трьох) // Смирнова Е.О. Психологія дитини від народження до семи років. Москва : Школа-прес, 2017. С. 145-237.
57. Рогов Є. І. Загальна психологія. Москва : Владос, 2002. 426 с.
58. Розвиток мислення та розумове виховання дошкільника / Под ред. М.М. Подд'якова. Москва : Педагогіка, 2013. 200 с.
59. Розвиток пізнавальних здібностей у процесі дошкільного виховання / За ред. Л.А. Венгера. Москва : Педагогіка. 2009. 224 с.

60. Розвиток пізнавальних і вольових процесів у дошкільнят / Под ред. А.В. Запорожця, Л.З. Неверович. Москва : Просвещение, 2012. 420 с.
61. Розвиток сприйняття в ранньому дошкільному дитинстві / Під ред. А.В. Запорожця, М.І. Лісіна. Москва : Просвещение, 2016. 302 с.
62. Сенсорне виховання в дитячому садку: Посібник для вихователів / Под ред. М.М. Подд'якова, В.М. Аванесова. 2-е вид., испр. и доп. Москва : Просвещение, 2001. 192 с.
63. Сенсорне виховання дітей раннього віку через сприйняття кольору // Перші кроки: (Модель виховання дітей раннього віку). Москва : 2002. С. 303-310.
64. Сенсорний розвиток дошкільнят. Ранній вік / М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 192 с.
65. Сенсорні здібності малюка: Ігри на розвиток сприйняття кольору, форми і величини у дітей раннього віку: кн. Для вихователів дит. саду і батьків. Москва : Просвещение: АТ «Учеб. літ.», 2016. 95 с.
66. Смольникова Г. Розвиваймо у малят сенсорику та дрібну моторику / Г. Смольникова // Дошкільнє виховання. 2010. № 7. С. 20-22.
67. Столярєнко Л. Д. Основи психології. Видання п'яте перероблене. Ростов-на-Дону : Фенікс, 2002. 277 с.
68. Субботский Є. В. Дитина відкриває світ. Кн. для вихователя дит. саду Москва : Просвещение, 2011. 207 с.
69. Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: Навчально-методичний посібник / Г. С. Тарасенко. Київ : Вид-во «Ліра-К», 2010. 320 с.
70. Теория и практика сенсорного воспитания в детском саду / Под ред. А. П. Усовой, Н. П. Сакулиной. Москва, 2005. 213 с.
71. Тихомирова Л. Ф. Розвиток пізнавальних здібностей дітей: Популярне посібник для батьків та педагогів. Ярославль: Академія розвитку, 2016. 192 с.

72. Толлінгерова Д. Психологія проектування розумового розвитку дітей. Москва : Прага, 2014. 48 с.
73. Уайт Б. Перші три роки життя. Перек. з англ. Москва : Педагогіка, 2003. 176 с.
74. Урунтаева Г. А. Дошкільна психологія. Москва : Изд. Центр «Академія», 2007. 243 с.
75. Урунтаева Г. А. Дошкільна педагогіка: Навч. посібник для пед. навч. закладів. 2-е вид. Москва : вид. центр "Академія", 2017. 335 с.
76. Формування сприйняття у дошкільника / Под ред. А.В. Запорожця, Л.А. Венгера. Москва : Просвещение, 2010. 280 с.
77. Фунтікова О. О. Дитина й розумова діяльність: до питання про навчання / Фунтікова О. О. // Дошкільна освіта. 2004. № 4 (6). С. 33–37.
78. Хто він – цей малюк. Психічне життя немовляти // Популярна психологія для батьків: 2-е вид. испр. / Под ред. А.С. Співаковського. С.-Петербург, 2017. С.67-87.
79. Чуприкова Н. І. Розумовий розвиток і навчання: Психологічні основи розвиваючого навчання Москва : АТ «Сторіччя», 2015. 192 с.
80. Шаграева О. А. Дитяча психологія: Теоретичний та практичний курс: навч. посібник для студентів вищ. навч. Зведений. Москва : Гуманит. вид. центр ВЛАДОС, 2001. 368 с.
81. Щелованов Н. М. Ясла і будинку дитини – завдання виховання. В кн.: Виховання дітей раннього віку в дитячих установах. Москва, 2015. 122 с.

Додаток А

КОНСПЕКТИ ЗАНЯТЬ З СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ

1. Конспект комплексного заняття з сенсорного розвитку на тему: «Кошенята на прогулянці»

Мета: учити помічати і розрізняти: розташування предметів відносно свого тіла («вгорі» там, де голова, «внизу» – там, де ноги); просторові відношення («на», «під»); основні кольори (червоний, жовтий, зелений); форму «круглий». Формувати уявлення про поняття «котиться». Вправляти дітей у порівнянні, групуванні, співвідношенні предметів за кольором. Збагачувати предметно-тактильну діяльність дітей; викликати інтерес до навколишніх предметів, їх властивостей, якостей, радість від творчої роботи, бажання займатися аплікацією. Продовжувати знайомити дітей з принципом роботи з клеєм і серветкою. Вчити розташовувати «крапки» по всій площині силуетного зображення жука. Розвивати мислення, активне мовлення малят, позитивне сприймання світу. Виховувати організованість, уважність, поважне ставлення один до одного, вміння слухати й розуміти запитання вихователя, охайність.

Попередня робота: Спостереження за комахами і котиком у природі.

Гра у дидактичні ігри: на вивчення основних кольорів і співвідношення предметів за кольором «Що якого кольору», «Сховай метелика на квітку», «Постав машину у гараж»; на орієнтування у просторі «Де сховалася іграшка?», «Знайди і принеси».

Гра у рухливу гру «Ходить котик».

Посібники: іграшка котик; шапочка мами-кішки; м'ячики 3-х кольорів (жовтого, зеленого, червоного) за кількістю дітей; гра-дошка з отворами відповідних кольорів; кошики тих самих кольорів; іграшка-жучок, причеплений на стрічку до вудки; «листочок» для іграшки-жучка червоного кольору.

Матеріал для аплікації: форми-силуети жучків червоного кольору, декілька кругів-«крапок» чорного кольору, клей-олівець, серветки.

Хід заняття:

- А до нас сьогодні завітав гість. Погляньте, хто це? Правильно, це котик Мурчик і він нам хоче щось сказати. Послухаємо? Вихователь включає іграшку, яка проговорює слова.

-Ви чуєте, малята, наш котик любить із мишками пограти, половити їх. А давайте покажемо, як він це робить. Проводиться рухлива гра «Ходить котик»(2р.).

-Ой, дітки, ви ловили мишок, як справжні котики. Тож Мурчик і пропонує вам перетворитися на кошенят. До кого він лапкою торкнеться, той відразу стане маленьким кошенятком. Вихователь одягає на голову шапочку мамі-кішки.

-А я, мої кошенята, буду вашою мамою-кішкою. Вихователь приводить дітей на «подвір'я».

-Ой-ой-ой, я приготувала для вас м'ячики, а вони усі розсипалися. Давайте зберемо їх. Візьміть кожен по одному м'ячику.

Діти знаходять і беруть по одному м'ячику.

- Які ж вони гарні наші м'ячики, різнокольорові. Роздивимось їх. У мене м'ячик жовтого кольору. А у тебе, ...(ім'я дитини), якого кольору м'ячик? А в тебе? А зараз погладьте м'ячик пальчиком. Відчуваєте? М'ячик на дотик гладенький. Скажемо разом. А тепер візьміть свій м'ячик між долоньками і покатайте його. Ось так. Виходить? Значить м'ячик за формою круглий. Який м'ячик за формою? А ще круглі м'ячики дуже добре котяться. Давайте спробуємо.

Вихователь пояснює як прокотити м'ячик. Діти виконують завдання.

- Що роблять м'ячики?

Гра «Прокоти м'ячик» проводиться 2 рази.

-Весело з м'ячиками пограли мої кошенята. А тепер потрібно нам м'ячки поскладати. Для цього в мене є дощечка цікава, а в ній отвори таких

самих кольорів, що і наші м'ячики. Потрібно уважно поглянути на свій м'ячик і кинути його у отвір того самого кольору. І, якщо ми зробимо це правильно, м'ячик опиниться у кошику потрібного кольору.

Діти виконують запропоноване завдання. А потім, разом з вихователем перевіряють правильність виконання – заглядають у кошики. Якщо виникла проблемна ситуація, педагог звертає на неї увагу і пропонує виправити її.

Чується гудіння жука. - Ой, притихнімо, мої кошенята, я щось чую. Де ж це гудить? Давайте пошукаємо.(знову чується гудіння жука, діти ідуть на звук і знаходять іграшку-жучка).

- Погляньте, мої кошенята, хто це до нас прилетів? Правильно. Прилетів та й почав бавитись: то тут сяде, то там – ховається від кошенят. Але мої кошенята всюди його знаходять. Де заховався жучок?(під столом, на столі, на м'ячиках, під стільцем, на дереві, під деревом)

- А потім жучок злетів вгору – там, де голова. Куди злетів жучок? А тепер він опустився вниз – там, де ноги. Куди опустився жучок? Знову злетів ...куди? І опустився...куди? А далі полетів жучок, сів на листочок та й заснув. Ой, погляньте, малята, жучок вибрав собі листочок того самого кольору, що і він сам. Якого кольору? Правильно. А зробив він це, щоб його пташечка не знайшла. Нехай жучок спить, не будемо йому заважати.

Аплікація.

- Але, погляньте, наш жучок тут зовсім один і, коли він прокинеться, йому буде самотньо. А давайте ми з вами зробимо багато друзів для жучка.

Вихователь запрошує дітей до столу, приготованому до аплікації. Розглядання зразка, порівняння його із заготовками (контурними силуетами). Відмітити відсутність крапок. Звернути увагу на їхню форму.

Мотивація: «Приклеїмо крапки на спинки жучків, щоб вони були схожі на справжніх». Вихователь показує принцип виконання роботи. Діти виконують запропоноване завдання. В разі потреби або на прохання малюка, вихователь

надає необхідну допомогу. Невимушене спілкування під час роботи. Підтримка позитивного емоційного стану.

Запитання для підсумків: Хто приходив до нас в гості? На кого перетворив нас котик? З чим ми гралися? Які м'ячики на дотик? А за формою? Кого ми ще зустріли? Куди злітав жук? А куди опускався? Кого ми з вами зробили?

2. Конспект сенсорного заняття на тему: «На гостини до мишки»

Мета: продовжувати фіксувати увагу дітей на формі предметів, навчати їх простих прийомів встановлення схожості і відмінності однорідних предметів, зіставляти форму предметів зі зразком; вчити розрізняти й називати кольори (зелений, жовтий, синій, червоний); вчити, розрізняти й порівнювати предмети (довгий – короткий, великий – маленький, високий – низький); розвивати увагу, пам'ять, дрібні м'язи пальців рук; виховати спостережливість, бажання виконувати завдання.

Матеріал: іграшки мишка, Колобок, лисичка, великий і маленький ведмідь, велика і маленька ялинка, геометричні фігури, три кошики з цеглинками, кубиками, ляльками, цукерки та горішки (за кількістю дітей), шапочки для гри «Хурделиця».

Попередня робота: спостереження в природі, проведення занять з сенсорного розвитку.

Хід заняття

Діти заходять у групу, вихователь звертає увагу дітей на те, що в гості до них завітала мишка.

- А хто це до нас завітав? (Звертає увагу на Мишку)

- Правильно, це Мишка до нас на гостини прибігла. (Бере її). Вона запрошує нас на гостину. Живе вона далеко в лісі. Хто хоче вирушити з нами? Тоді потрібно поспішати, бо мишка побіжить своєю дорогою, а ми підемо своєю і, може, когось зустрінемо. Ось дві доріжки. Якою підемо довгою чи короткою?

Діти визначають і йдуть довгою доріжкою, зустрічають Колобка і знаходять атрибути (дидактичні матеріали для гри: кружечки, квадрати різного кольору обручі).

3. Конспект сенсорного заняття на тему: «Вийшла курка погуляти»

Мета: вчити дітей розрізняти, вибирати, співвідносити і називати кольори предметів, виконувати дії з предметами за вказівкою вихователя; закріпити поняття «великий-малий», «один-багато»; розвивати мислення, зорову пам'ять, орієнтацію в просторі, сприймання кольору, дрібну моторику пальців рук; активізувати аналізаторську систему; виховувати позитивні емоції, увагу, доброзичливість, самостійність.

Зорова корекція: вчити перебирати і сортувати зерно.

Активізація словника: курка, курчата, бантик, галявина, кошик, килимок, зернятка, кукурудза, пшоно.

Матеріал: демонстраційний – зелене тло (галявина), стійка площинна фігурка курки, кошик із серветкою, стрілки – доріжки (3 шт.), килимки для дітей, мисочки для курки та курчат; роздавальний - стійкі площинні фігурки курчат(за кількістю дітей), різнобарвні паперові килимки, тарілочки (по 2 для кожної дитини), зернята кукурудзи, пшоно.

Хід заняття

Використовується ігровий момент: діти відгадують за звуконаслідуванням «ко-ко-ко» (чути за дверима), хто завітав до нас в групу. Двері відчиняються – за ними курка, яку вихователь тримає в руках. Від її імені він каже дітям, що курка дуже стривожена, бо загубились її діти. Запитує малят, як звать дитинчат курки, і вони відповідають, що курчата.

Відгадують *загадку*: Жовтенькі клубочки ходять коло квочки. Курка просить допомогти їй віднайти курчаток, і діти обіцяють це зробити.

Малі шукають курчат у кімнаті і помічають стрілки – доріжки. Вихователь повідомляє, що ці доріжки чарівні, бо мають очі, які все бачать.

Діти йдуть вздовж доріжок у напрямку, який показують стрілки і віднаходять кошик. У ньому хтось пищить – ось тут і сховатися курчата.

Вихователь бере кошик в руки і веде дітей до галявини. Висаджує на неї курку, а діти курчат із кошика. Закріплюються поняття: курка велика, а курчата маленькі; курка одна, а курчат – багато. Малята розглядають курчат і відповідають на запитання вихователя: Які курчата?(гарненькі, маленькі, жовті) Якої форми в них тулуб, голова?(кругленькі) А що в курчат більше – голова чи тулуб? (тулуб більший ніж голова).

Вихователь запитує дітей, чи вони сьогодні снідали. Діти відповідають. Вихователь каже, що курка з курчатами теж хоче снідати, а для цього їх треба посадити на свої килимки. Діти виконують завдання: висаджують кожне курча на паперовий килимок такого самого кольору. Який у нього бантик. Вихователь висаджує курку. Закріплюються назви кольорів.

Вихователь пояснює дітям, що курка з курчатами їстимуть зернята. Показує – в мисочці кукурудза разом із зерном. Ці зерна треба перебрати: великі знадобляться для курки, дрібні – для курчат. Закріплюються назви кукурудза, пшоно. Діти сідають за стіл і сортують зерно у свої тарілочки. Потім кукурудзу висипають у мисочку для курки, а пшоно у мисочки для курчат і ставлять біля кожного.

Дітям пропонують стати курчатами. Вони вдягають нагрудні символи - картонні овали із зображенням курчат з бантиком; одна дівчинка -Курка-мама із відповідним зображенням-символом. Проводиться гра «Курчата». Вихователь промовляє текст, а діти виконують те, про що в ньому йдеться. Вийшла курка погуляти І травички пощипати, За нею - малята, жовтенькі курчата. Курка каже: «Небезпека! Не відходьте ви далеко, Землю підгрібайте, зернятка шукайте». З їли зернят і жука, дощового черв'яка. Попили водиці повненьке коритце. Курка дякує малятам за доброзичливість, за уважне і турботливе ставлення до курчат.

Додаток Б
СЕНСОРНІ ІГРИ ДЛЯ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Гра «Великі і маленькі предмети»

Мета: навчити дитину чергувати предмети за величиною

Обладнання: чотири великих і маленьких намистини (приблизно 2 см і 1 см) однакового кольору. Шнур, лялька й кошик.

Хід гри: вихователь показує дитині гарну ляльку, говорить, що лялька прийшла до малюка в гості і принесла щось у кошичку. Потім вихователь садить ляльку на стіл і, виймаючи з кошика коробочку, показує дитині, що там лежать великі і маленькі намистини і нитка. Сказавши, що лялька попросила малюка зробити для неї гарні намиста, вихователь звертає увагу дитини на те, що намиста можна нанизувати по-різному. Спочатку вихователь сам показує, як треба збирати намиста, а потім пропонує зробити це дитині. Важливо почати чергування з великої намистини, тому що якщо чергувати намиста навпаки, тобто спочатку брати маленьку, потім більшу, дитині буде важко впоратися із завданням, тому що його в першу чергу приваблюють великі намистини. Потім ляльці показують, які вийшло намисто.

Гра «Знайди більший м'яч?»

Мета: вчити розрізняти предмети за величиною і вибирати їх за словесною вказівкою.

Обладнання: великі й маленькі м'ячі, довільно перемішані.

Хід гри: вихователь стоїть на відстані 3-5м від дитини і просить принести йому великий м'яч. Якщо дитина помиляється, вихователь пояснює і показує різницю, даючи маляті потримати великий і маленький м'ячі. Рукою дитини вихователь обводить по окружності великого і маленького м'яча, говорячи при цьому, «великий» це чи «маленький» м'яч. Гра повторюється.

Гра «Доручення»

Мета: вчити дітей розрізняти і називати іграшки, а також виділяти їх розмір; розвивати слухове сприйняття, вдосконалювати розуміння мови.

Обладнання: великі й маленькі собачки, машинки, коробочки, м'ячі, чашки, кубики, матрешка.

Хід гри: вихователь показує дитині іграшки і предмети і пропонує назвати їх, відзначаючи їх розмір. Потім дає малюкові наступні завдання:

Велику собаку нагодуємо чаєм з великої чашки, а маленьку – з маленької;

Покатай матрешку у великій машині;

Постав маленьку собаку біля матрешки;

Побудуй для великої собачки будиночок з великих кубиків, а для маленької-з маленьких;

Візьми маленьку собачку і посади її на килим;

Візьми велику собаку і посади її у велику коробку;

Збери маленькі кубики в маленьку коробку, а великі – на велику.

Якщо дитина помиляється, собачка або матрешка показують своє незадоволення (гарчить або відвертається).

Гра «Пригостити зайчика»

Мета: вчити дітей групувати предмети за величиною.

Обладнання: іграшковий засць, велике і маленьке відерце, по п'ять великих і маленьких муляжів морквин на підносі.

Хід гри: вихователь показує зайця, пропонує дітям його розглянути, погладити. Потім каже, що зайчик просить дітей допомогти йому зібрати морквину і показує тацю з морквою, роблячи акцент на те, що морквина велика і маленька. Далі вихователь каже, що велику морквину потрібно класти у велике цебро, а маленьку морквину у маленьке відерце. Діти виконують завдання, зайчик дякує їм за допомогу. За таким же принципом можна групувати і інші

великі та маленькі предмети в різні за величиною ємкості. Наприклад, граючи в наступні ігри «Допоможи ляльці зібрати кубики», «Поклади м'ячі в кошики», «Постав машини в гараж».

Гра «Ляльки»

Мета: вчити дітей групувати предмети за величиною.

Обладнання: кілька великих і маленьких ляльок, великий і маленький будиночок.

Хід гри: на столах або килимі в різних сторонах стоять іграшкові будиночки. Навпаки, на невеликій відстані сидять ляльки. Вихователь показує дітям ляльки. Разом з дітьми розглядає їх, зазначає, що ляльки великі і маленькі. Потім каже, що ляльки заблукали і пропонує допомогти лялькам знайти свій будиночок, пояснюючи, що великі ляльки живуть у великому будиночку, а маленькі ляльки живуть в маленькому будиночку. Діти виконують завдання, ляльки дякують їм за допомогу. З тією ж метою, як і попередня гра можна проводити наступні ігри: «Покатати ведмедиків на машинах», «Пригости собачок кісточкою», «Збери квіти» і т. ін. Ігри проводяться так само, як і попередня, але з використанням іншого відповідного обладнання. Так само для навчання дітей співвідносити предмети за величиною, можна використовувати предметні картинки. Наприклад, в іграх «Посади пташок у свої гнізда», «З якого дерева листочок?», «На якій квітці сидять метелики?» Тощо, дітям пропонується співвіднести дві картинки із зображенням великих або маленьких предметів. Наприклад: у велике гніздо посадити великого птаха, а в маленьке – маленького птаха.

Гра «Які це форми?»

Мета: навчити дитину чергувати предмети за формою.

Обладнання: по чотири круглих і квадратних глиняних намистини однакового кольору (діаметр 2 см). Шнур або м'яка дрiт, лялька й кошик.

Хід гри: проводиться так само, як гра «Великі і маленькі» з тією лише різницею, що на нитку по черзі нанизують круглі і квадратні намистини. Вихователь пропонує дитині помацати руками кожен намистину на нитці, фіксуючи на цьому увагу дитини і примовляючи: «Кулька, кубик ...».

Гра «Коло, Квадрат»

Мета: вчити групувати предмети за формою.

Обладнання: по п'ять картонних кіл і квадратів одного кольору.

Хід гри: вихователь показує дітям геометричні фігури, довільно перемішані на столі. Потім каже: «Ось це – коло, ось це – квадрат. Коло я покладу на круглу тарілочку, а квадрат – на квадратну тарілочку». Далі вихователь пропонує дітям розкласти фігури по своїх місцях і активізує мовлення дітей питаннями: «Що це? (Коло). А це? (Квадрат)».

Гра «Чарівні коробочки»

Мета: вчити дітей проштовхувати геометричні форми у відповідні отвори.

Обладнання: коробки з отворами круглої і квадратної форми і відповідні їм за розміром кульки і кубики.

Хід гри: вихователь показує дітям коробочки з «віконцями» і говорить, що в них можна проштовхнути кульки і кубики. Потім обводить пальцем круглий отвір, відзначаючи, що воно кругле, що у нього немає куточків, і проштовхує в нього кульку. Те ж саме робить і з квадратним отвором, відзначаючи, що воно квадратне і у нього є куточки і проштовхує в нього кубик. Далі, завдання виконують діти. При кожному проштовхуванні, вихователь здивовано-захопленим тоном вигукує: «Ой, немає кульки! Ой, немає кубика! », Тим самим, стимулюючи дитини продовжувати гру і викликаючи позитивні емоції. Також цю гру можна використовувати і для закріплення величини предметів, роблячи в коробках великі і маленькі отвори різних однорідних геометричних форм.

Можна додавати отвори і інших геометричних форм, наприклад – трикутні, прямокутні.

Гра «Заштопані штанці»

Мета: вчити дітей вставляти предмети даної форми у відповідні отвори.

Обладнання: картонні зображення вовка (матрьошки, ляльки тощо) з отворами круглої, квадратної і трикутної форми на штанцях і відповідно ним кола, квадрати і трикутники, такого ж кольору, як і штанці.

Хід гри: вихователь показує дітям вовка і звертає їхню увагу на те, що у вовка діряві штанці. Потім вихователь показує дітям геометричні фігури – латочки і пропонує допомогти вовку заштопати штанці. Діти виконують завдання, вовк дякує їм. Цю гру можна проводити з ускладненням, наприклад – «заштопати» у матрьошок сарафани різного кольору різними великими і маленькими геометричними формами відповідних кольорів.

Гра «Курочка і курчата»

Мета: звернути увагу дитини на те, що колір є ознакою різних предметів і може служити для їхнього позначення.

Обладнання: коробка з мозаїкою, де вміщено шість елементів жовтого кольору і один білого.

Хід гри: вихователь показує дітям іграшки: біла курочка, а за нею жовті курчата (або картинку). Потім – білий елемент мозаїки і каже: «Це у нас буде курочка. Вона білого кольору». Демонструє жовтий елемент мозаїки і пояснює: «Жовтого кольору будуть курчатками». В отвір панелі вихователь білу мозаїку, ще раз нагадуючи, що курочка буде такого білого кольору, і поміщає слідом за білою мозаїкою одну жовту, кажучи, що такого кольору курчата. Потім дає дитині коробку з мозаїкою і пропонує знайти ще одного курчати і помістити його слідом за мамою-курочкою. Після того, як усі курчата будуть знайдені і розміщено «низкою», позаду курочки, дитина повторює завдання самостійно.

Додаток В

Активна консультація для батьків ЗДО за темою:

«Сенсорне виховання дітей дошкільного віку»

Мета: підвищувати рівень компетентності батьків ЗДО в питанні реалізації сенсорного виховання дошкільників.

Обладнання: маленькі пластикові пляшки, камінчики, квасоля, великі макарони, крупи манна, рисова, вата, пінопласт, шматочки тканини фольга, целофановий пакет папір різних кольорів щільний і тонкий, пластмасові яйця-«кіндерсюрпризи», шкаралупа від горіхів, кавунове насіння, шишки, різнокольорові вовняні нитки, гудзики, клей, пластилін та ін.

Хід заходу:

1 частина (теоретична)

Доповідь на тему: «Що таке сенсорика і чому так важливо її розвивати?»

«Світ входить у свідомість людини лише через двері органів зовнішніх почуттів. Якщо вона закрита, то він не може увійти в нього, не може вступити з ним у зв'язок. Світ тоді не існує для свідомості».

Б. Прейер

Сенсорика (від лат. *sensus*, «сприйняття») – категорія, що описує безпосереднє сприйняття відчуттів, зовнішніх впливів. У фізіології сенсорика – функція нервової системи, що полягає у сприйнятті зовнішніх подразників. Сенсорний розвиток дитини - це спосіб пізнання навколишнього світу, в основі якого лежить робота органів почуттів. Відчуття дають нам уявлення про різноманітні властивості навколишнього середовища і допомагають формувати цілісні образи предметів. Так, зорове сприйняття припускає розрізнення об'єктів навколишнього світу за кольором, формою, розміром. Шкірне сприйняття включає в себе тактильні відчуття (розрізнення предметів за фактурою – гладке/шорстке, тверде/м'яке), тактильні відчуття (визначення

форми предмета на дотик – плоске/об’ємне), температурні відчуття, баричні відчуття (вага, тяжкість).

Сенсорний розвиток, спрямований на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання в значній мірі залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто наскільки абсолютно дитина чує, бачить, відчуває оточуюче.

Рівень чутливості до сенсорних подразників у всіх нас суттєво різниться і залежить він від трьох факторів:

Перший фактор – це вроджені якості: абсолютний слух, підвищений нюх успадковуються генетично, так само як і можливість вроджених аномалій - сліпота, глухота тощо

Другий фактор – стан органів почуттів: на них може вплинути травма або хвороба.

Третій фактор – це розвиток органів почуттів і сприйняття, як у процесі спонтанного пізнання світу, так і в ході спеціального навчання. Наприклад, ніхто не стане сумніватися, що у людини, яка з дитинства пробувала різноманітні страви різних національних кухонь, смак буде набагато тоншим, ніж у того, хто їв тільки каші і макарони

Що таке сенсорні еталони? Чому і як вчити дитину? Перша і головна задача – надавати дитині найрізноманітніші предмети для обстеження і звертати її увагу на їх властивості. Але цього недостатньо для повноцінного розвитку сприйняття. Дитина повинна навчитися визначати ставлення виявлених або розглянутих властивостей даного предмета до інших властивостей або предметів. Для цього існують спеціальні «мірки» - саме на їх освоєння і повинні бути спрямовані основні зусилля. Ці мірки називають «сенсорними еталонами». «Сенсорні еталони» являють собою загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів. Сенсорними еталонами ми, дорослі маємо, зовсім про

них не замислюючись. Дитина оперує ними з тією ж легкістю лише до п'яти років.

Сенсорні еталони:

- еталони кольору – сім кольорів спектру та їх відтінки по насиченості.
- еталони форми – геометричні фігури; величини – метрична система мір.
- слухові еталони – це звуковисотні відносини, музичні ноти, фонемі рідної мови.
- смаки ми ділимо на солодкий, солоний, гіркий і кислий.
- запахи – на важкі і легкі, солодкі, гіркі, свіжі і т.ін.

Надання допомоги дітям в засвоєнні сенсорних еталонів – це головне завдання дорослих, і педагогів, і батьків. Адже щоб розходження виявилось зафіксованими в свідомості дитини, його необхідно назвати, підкреслити і неодноразово нагадувати про нього. Значення сенсорного виховання полягає в тому, що воно:

- є основою для інтелектуального розвитку;
- впорядковує хаотичні уявлення дитини, отримані при взаємодії з зовнішнім світом;
- розвиває спостережливість;
- готує до реального життя;
- позитивно впливає на естетичне почуття;
- є основою для розвитку уяви;
- розвиває увагу;
- дає дитині можливість оволодіти новими способами предметно-пізнавальної діяльності;
- забезпечує засвоєння сенсорних еталонів;
- забезпечує освоєння навичок навчальної діяльності;
- впливає на розширення словникового запасу дитини;

- впливає на розвиток зорової, слухової, моторної, образної та інших видів пам'яті.

У повсякденному житті дитина стикається з різноманіттям форм, фарб – це і улюблені іграшки, і навколишні предмети. Бачить він і твори мистецтва – картини, скульптури, чує музику; але якщо засвоєння цих знань відбувається стихійно, без керівництва дорослих, воно часто виявляється поверхневим. Тут і приходиться на допомогу сенсорне виховання послідовне, планомірне ознайомлення дітей з сенсорною культурою людства. Перед сенсорним вихованням стоять різні завдання: У ранньому віці: накопичення уявлень про кольорі, формі, величині (важливо, щоб ці уявлення були різноманітними). Як знайомити дитину з ознаками предметів?

Найкраще це робити за принципом «треступеневого уроку» (Марія Монтессорі):

1. Спочатку відбувається презентація нової властивості дитині (наприклад, дорослий називає і показує картку червоного кольору).
2. Потім педагог пропонує різноманітні завдання на закріплення освоюваного поняття (гра «Покажи такого ж кольору»).
3. Самостійне називання дитиною освоенного поняття (дорослий задає питання: «Якого кольору цей предмет?»).

Для безперервного сенсорного розвитку необхідно регулярно підкріплювати знання практичними спостереженнями і вправами. Повторювати і закріплювати в пам'яті вивчене, можна і в ігровій формі. Чому так важливий сенсорний розвиток? Марія Монтессорі вважала, що сенсорний розвиток тісно пов'язаний з естетичним. Чим більше людина здатна відчувати тонкі відмінності колірних відтінків і музичних тонів, вишуканих ароматів і смаків, тим більше вона схильна сприймати і насолоджуватися красою навколишнього світу і тим більше розвинене її естетичне почуття. Навпаки, якщо сенсорний досвід невеликий, відчуття не витончені, необхідні грубі і сильні подразники,

які дозволяють отримувати задоволення від сприйняття - згадайте яскраві, вульгарні, кричущі кольори рекламних щитів, децибели на концертах або в кіно. Марія Монтесорі також відзначала зв'язок сенсорного розвитку з розвитком уваги. Адже витончені органи почуттів можуть виділяти малопомітні властивості, деталі об'єктів зовнішнього світу, які послужать прекрасною основою для створення незвичайного образу.

2 частина (практична): «Сенсорні іграшки своїми руками». Колектив батьків ділиться на підгрупи. Кожна підгрупа отримує по кілька запитань (питання пишуться на окремих картках). Батьки всередині кожної групи обговорюють питання, потім йде обмін думками. На підготовку відповідей відводиться 5 хвилин.

Питання першого рівня:

- які ігри та іграшки для розвитку тактильної чутливості є у вас дома, як часто дитина грається ними?

- які ігри та іграшки для розвитку зорового сприйняття є у вашої дитини, як часто вона ними грається?

- які ігри та іграшки для розвитку слухового сприйняття є у вас, як часто ваша дитина використовує їх?

- вкажіть «мінуси» і «плюси» ігор на розвиток смакового сприйняття?

- вкажіть «мінуси» і «плюси» ігор на розвиток сприйняття запаху (нюху)?

Питання другого рівня:

- у які ігри, що розвивають сприйняття дитини, можна грати на вулиці?

- в які ігри та іграшки, розвиваючі сприйняття, воліють грати діти?

- ви віддаєте перевагу використовувати іграшки з магазину або «саморобки», чому?

- вкажіть іграшку, яка на ваш погляд, має максимально розвивати сприйняття дитини? На стіл перед батьками викладаються наступні предмети: маленькі пластикові пляшки, камінчики, квасоля, великі макарони, крупи –

манна, рисова, вата, пінопласт, шматочки тканини фольга, целофановий пакет папір різних кольорів щільна і тонка, пластмасові яйця-«кіндерсюрпризи», шкаралупа від горіхів, кавунове насіння, шишки, різнокольорові вовняні нитки, гудзики, клей, пластилін та ін. Кожній групі пропонується зробити дві розвиваючі іграшки своїми руками – на це відводиться 10-15 хвилин, далі батьки роблять своїм іграшкам презентацію (рекламу), пояснюють, як їх можна використовувати в сенсорному вихованні дітей. Потім всі батьки висловлюють думку, яку іграшку вони вважають найкращою.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ БАТЬКІВ ПО СТВОРЕННЮ ПРЕДМЕТНО-РОЗВИВАЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА В РОДИНІ

У період дошкільного дитинства для пізнавального розвитку дитини вирішальне значення має багатство навколишнього середовища. Бажано, щоб дитину оточували іграшки з різних матеріалів: дерева, каменю, глини, металу, різних по фактурі тканин і т.ін., причому перевагу бажано віддавати природним матеріалам і об'єктам.

Велике значення в цьому віці мають ігри з піском і водою, коли дитина має можливість пересипати й переливати з однієї ємності в іншу; різні рухливі іграшки; іграшки для побудови ряду по зростанню-зменшенню: пірамідки, мотрійки й т. ін.; іграшки, у яких використовуються різні принципи звучання; конструктори й мозаїка; різноманітні образотворчі матеріали: папір різної фактури, щільності й кольору, пластилін, віск, фарби, олівці, фломастери, крейди й т.ін.; іграшки контрастних розмірів, різної форми (круглі, кубічні); ємності, з якими можна робити прямі й зворотні дії: покласти-дістати, насипати-висипати тощо; книги з великими предметними картинками; гойдалка, стрибунці, м'які модулі; саморобні свистячі, шумові, що гримлять, скриплячі, шурхотливі предмети.

Додаток Г

Методи, які сприяють вихованню сенсорного розвитку в дошкільному дитинстві

Гра «Знайди квітку для метеликів»

Мета: вчити розрізняти кольори; збагачувати мову словосполученнями: «однакового кольору», «такого ж кольору».

Матеріал: чотири квітки, виконаних з картону (червоний, синій, жовтий), чотири пласкі фігурки метеликів такою ж забарвлення, як квіти.

Хід гри: запропонувати дітям допомогти метеликам знайти такого ж кольору квітку, щоб їх не видно було і ніхто не зміг їх зловити. В кінці гри діти називають колір метеликів і квіток.

Гра «Сховай мишку»

Мета: продовжувати навчати дітей розрізненню кольорів, шляхом підбору за зразком(накладення); вправляти у виділенні заданого кольору і правильно називати ці кольори.

Матеріал: пласкі будиночки-норки червоного, синього, жовтого кольорів з картону з зображенням мишки; картонні прямокутники – «двері» відповідного кольору.

Хід гри: дітям роздаються будиночки з зображенням мишки, у педагога «двері» різних кольорів упереміш. Педагог просить дітей заховати свою мишку від кішки і пропонує підібрати «двері» такого ж кольору, щоб її врятувати.

Гра «Чудо-паровоз»

Мета: вчити дітей конструювати з урахуванням кольору; виділяти і називати частини паровоза: колеса, вагони; розвивати дрібну моторику.

Матеріал: пласкі зображення паровоза і вагонів червоного, синього, жовтого; пробки від пластмасових пляшок таких же кольорів (по 2 шт. кожного кольору)

Хід гри: запропонувати дітям допомогти паровозику-полагодити його (подарувати йому нові колеса).

Варіанти виконання завдання:

- а) підібрати колеса такого ж кольору, як колір паровоза і вагонів;
- б) підібрати колеса контрастного кольору (на прохання дорослого)
- в) підібрати колеса такого кольору, якого хоче дитина, але попросити його назвати колір вагонів, паровоза і колес.

Гра «Склади картинку»

Мета: вправляти дітей у складанні цілого предмета з його частин з опорою на колір; вчити аналізувати елементарну контрольну схему: розвивати просторове мислення, волю, посидючість.

Матеріал: картки з аплікацією гусениці, курчати, будиночка, гриба, сніговика. Деталі зображень цих предметів таких же кольорів.

Хід гри: діти розглядають картинку і орієнтуючись на колір, складають таке ж зображення із запропонованих деталей.

Гра «Пірамідка»

Мета: вчити співвідносити величину кілець в заданій послідовності: вчити аналізувати результат; розвивати посидючість, наполегливість.

Матеріал: пірамідка середнього розміру з кільцями різного діаметру червоного, синього, жовтого, білого кольорів.

Хід гри: педагог розбирає пірамідку і просить дитину зібрати її заново.

Гра «Знайди друга»

Мета: продовжувати навчати дітей вибору кольору за зразком, діям по звуковому сигналу, розвивати увагу.

Матеріал: прапорці чотирьох кольорів: червоного, зеленого, синього, жовтого; бубен.

Хід гри: педагог роздає дітям по одному прапорця. За сигналом бубна діти спочатку розбігаються по кімнаті, потім зупиняються і шукають кожен свою

пару: друга, у якого прапорець такого ж кольору. Діти з однаковими прапорцями беруться за руки, уточнюють, наприклад: «У нас прапорці червоні». В ході гри педагог змінює прапорці.

Гра «Фігурки»

Мета: вправляти дітей у розрізненні і в порівнянні фігур за кольором і формою, знаходженні тотожності у виборі фігур з декількох; формувати увагу, зосередженість.

Матеріал: картка з контурним зображенням геометричних фігур: кола, квадрата, прямокутника; набори геометричних фігур червоного, синього, жовтого, зеленого кольорів відповідної форми.

Хід гри: розглянути картку з геометричними фігурками, назвати їх форму. Відібрати необхідні фігури серед безлічі різнокольорових, пояснити свої дії.

Гра-вправа «Вузька і широка доріжка»

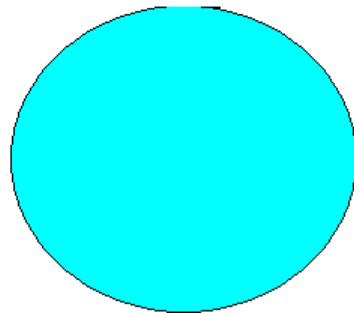
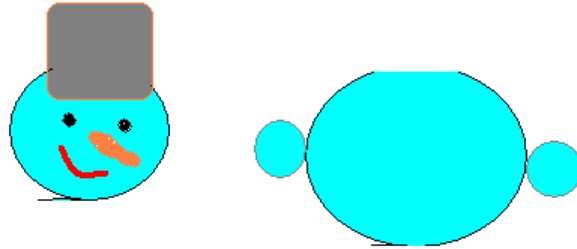
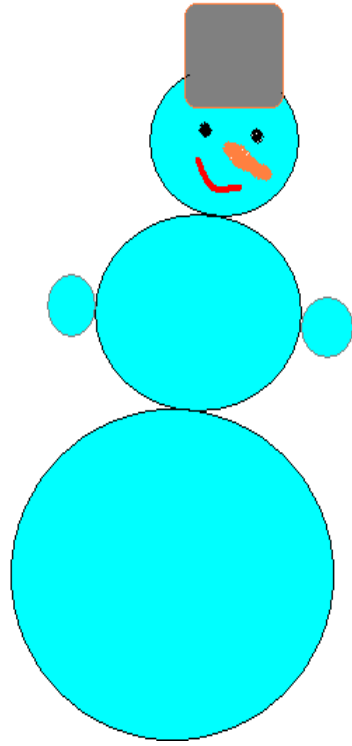
Мета: закріплювати вміння прикладати цеглинки довгою стороною один до одного, розподіляючи споруду по поверхні; знати і позначати словом величини: широка, вузька.

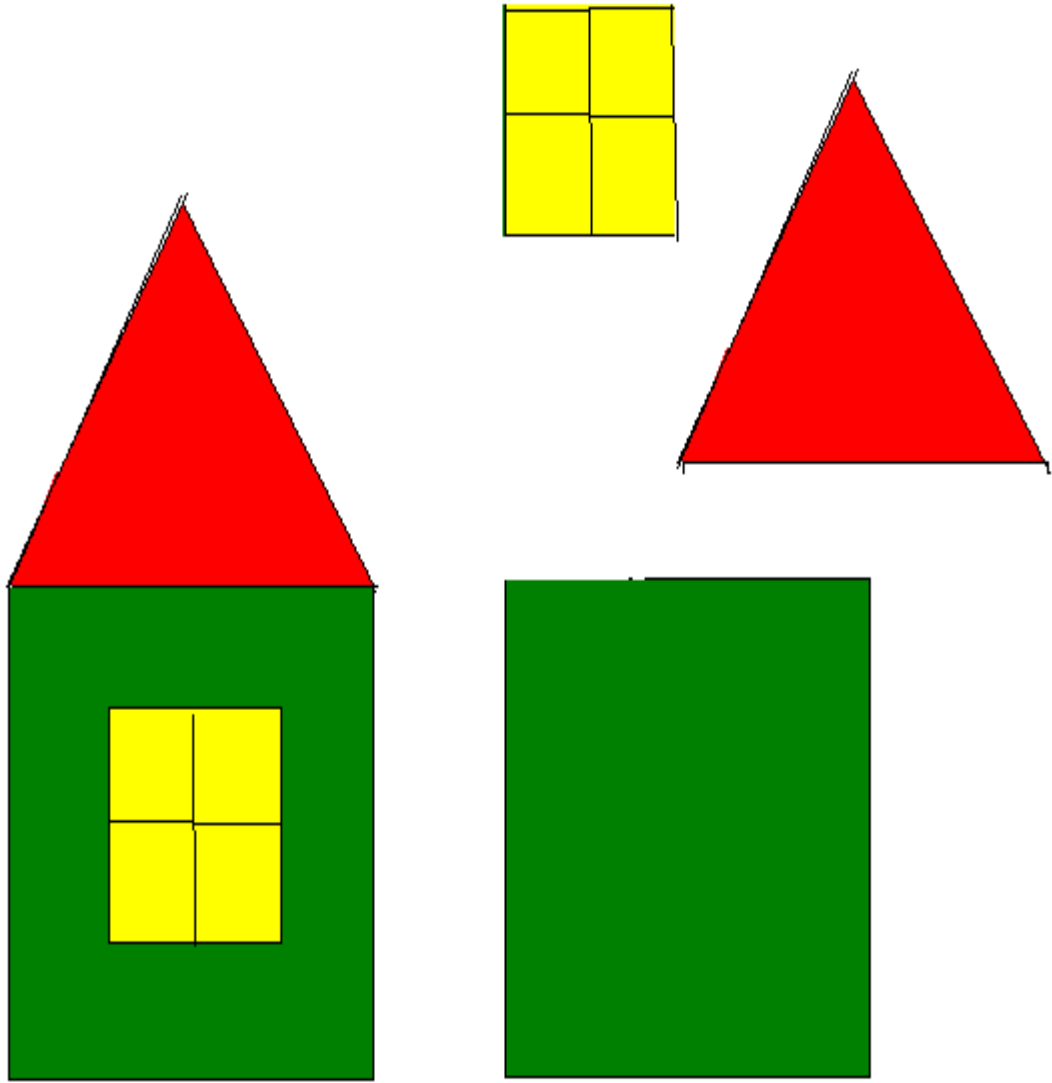
Матеріал: дерев'яні цеглинки червоного, жовтого; іграшки – машини жовтого, червоного кольорів.

Хід гри: педагог пропонує побудувати різні доріжки: вузьку жовту доріжку для жовтої машини, широку червону доріжку для червоної машини, і навпаки.

Додаток Д

Гра «Склади картинку» (зразок картинки)

Додаток Ж

Вправи для сенсорного розвитку дітей дошкільного віку

1. Завдання на виконання предметних дій.

1.1. Розподіл однорідних предметів на дві групи залежно від їхнього розміру, форми, кольору.

Метою навчання є фіксація уваги дітей на властивостях предметів, формування в них найпростіших прийомів встановлення тотожності й відмінності величини, форми, кольору; матеріалом служать однорідні предмети двох величин, п'яти форм, восьми кольорів. У результаті навчання дітям повідомляють слова, необхідних до виконання ними дій: колір, форму, розмір.

1.2. Розміщення вкладок різного розміру, форми у гніздах. Втикання кольорових грибків в отвір дошки такої ж кольору.

Мета навчання – вироблення в дітей умінь співвідносити властивості (колір, форму, величину) різнорідних предметів. Матеріалом служать великі та малі вкладки, дерев'яні рамки з відповідними отворами, вкладки п'яти форм і грати для їхнього розміщення. Використовуються також дерев'яні грибочки і дерев'яні столики з отворами. Грибочки вирізняються восьми кольорами. Відповідно ті ж кольори включає й забарвлення столиків.

2. Елементарні продуктивні дії.

2.1. Викладання мозаїки різного розміру, форми, кольору на зразок у поєднанні зі словесним завданням.

Мета навчання – фіксувати увагу дітей на тому, що обсяг, форма, колір може бути ознакою різноманітних предметів; навчити дітей усвідомлено використовувати властивості при відтворенні особливостей зразка. Матеріалом служить мозаїка різного розміру, форми, кольору. У роботі з дітьми використовується зображення того чи іншого предмета за допомогою елементів мозаїки різного розміру, форми, кольору. Використовується мозаїка двох величин, п'яти форм, восьми кольорів.

2.2. Малювання фарбами.

Мета навчання – закріпити в дітей ставлення до властивостей предметів як до характерних ознак, підвести їх до вибору кольору, форми, величини, передачі специфіки добре знайомих предметів. Матеріалом є фарби восьми кольорів та різнобарвні аркуші паперу.

Щодо кожного з чотирьох типів завдань слід провести кілька занять, у яких змінюються умови виконання завдання. Таке варіювання дозволяє включити в завдання об'єкти нової величини, форми, кольору, підтримати інтерес дітей до виконання завдання, а більшості випадках і ускладнити дію, для формування досконаліших і узагальнених способів орієнтування у властивостях предметів.

У результаті виконання завдань дітьми використовуються назви величин, форм, кольорів й їх активне відтворення.

Зразки занять для дітей 2-3 років

1. Розподіл однорідних предметів різного розміру на дві групи

Мета: фіксувати увагу дітей на розмірі предметів, формувати найпростіші прийоми встановлення тотожності й відмінності величини; вчити дітей розуміти слова великий, маленький.

Матеріал: дерев'яні кола, квадрати, прямокутники, овали і трикутники великих й малих розмірів. Кожній дитині на занятті одночасно необхідно 5 більших форм та 5 маленьких предметів одного різновиду: однакової форми, фактури і кольору.

Хід заняття. Вихователь показує дітям 5 великих кіл і 5 маленьких кіл. Показує дітям спочатку великі, та потім маленькі кола, пояснює, що предмети різного розміру: такі (великі) й інші (маленькі). Перемішавши кола, пояснює, що треба покласти в такий спосіб, щоб на одному боці були великі, а іншому – маленькі предмети.

Вихователь запрошує до свого столу когось із дітей, пропонує взяти предмети різного розміру й покласти відповідно на місце. Кожен розкладає по 1 парі предметів різного розміру відповідно до зразку (групи предметів тої самої величини). Дорослий роздає індивідуальний матеріал для самостійного виконання завдання. Різні діти одержують для групування предмети різної форми: одні сортують за величиною кола, інші – квадрати, треті – овали, четверті – трикутники, п'яті – прямокутники. Кожен одночасно оперує з п'ятьма предметами однієї й 5 предметами іншої величини однакової форми.

Виконавши завдання на групування великих та малих кіл, дитина може тренуватися в групуванні інших предметів. В одному занятті малюк може згрупувати 2-3 різновиди великих і малих предметів.

У результаті заняття педагог надає індивідуальну допомогу дітям, які відчують труднощі. Легкість сенсорних завдань для дітей даного віку відносна. Це залежить від рівня підготовленості дітей, які остаточно не адаптувались до нових умов, відсутності навичок організованої поведінки під час занять. У занятті беруть участь 8-10 дітей. Заняття проводиться 1 разів, і триває 10-12 хвилин.

2. Розподіл однорідних предметів різної форми на дві групи

Мета: фіксувати увагу на формі предметів, формувати в дітей найпростіші прийоми встановлення тотожності й відмінності форми однорідних предметів, вчити зіставляти форми на зразок, орієнтуючись на слова така, не така, різні, однакові.

Матеріал: дерев'яні кола, квадрати, овали, трикутники, прямокутники однакового розміру, кольору, фактури. Кожній дитині необхідно 5 предметів однієї й 5 предметів іншої форми.

Хід заняття. Вихователь показує дітям перемішані довільно 5 кіл і 5 квадратів. Звертається увага на той факт, що предмети різної форми. Потім пояснюють дітям, що їм треба розсортувати, відклавши предмети однієї форми

на один бік, а іншої форми – на інший. Вихователь показує дітям: «Такі іграшки я буду класти на однин бік, ось сюди». При показі квадрата йде пояснення: «А іграшки я буду класти сюди, у бік». Запрошуючи до свого столу по чергово всіх малюків, вихователь надає можливість покласти відповідно до зразку по 2 предмета різної форми.

Потім роздає всім індивідуальний матеріал для самостійного виконання завдання. Різним дітям потрібен для групування різний матеріал. Спочатку дітям пропонують предмети принципово різної форми. Одні отримують кола і квадрати, інші оперують з квадратами і овалами, третім пропонують овали і трикутники. Той, хто виконав завдання, робить його повторно, але з предметами ближчої форми: з колами – овалами, квадратами – прямокутниками тощо. На даному занятті діти можуть розсортувати предмети різноманітної форми 2-3 рази. Заняття триває 10-12 хвилин, здійснюється з дітьми 1 раз.

3. Розміщення вкладишів різного розміру у отворах (співвіднесення за величиною).

4. Розміщення вкладишів різної форми у отворах (співвіднесення за формою).

5. Розміщення однорідних предметів різного кольору на 2 групи (групування за кольором).

6. Розміщення грибків 2 кольорів у отворах столиків відповідного кольору (співвіднесення за кольором).

7. Співвіднесення предметів 2 заданих форм і величин під час виборів з 4 (співвіднесення за величиною і за формою).

8. Співвіднесення предметів 2 заданих форм і величин під час виборів з 4 (співвіднесення формою).

9. Розміщення грибків зі зміною поєднань кольорів під час виборів 2 квітів з 4 (співвіднесення за кольором).

10. Малювання фарбами на теми «Вогники».